

Nr 48

Utlåtande i anledning av skrivelse från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor angående riksdagens lokalfrågor på längre sikt jämte motioner.

Såsom förutskickats i utskottets föregående utlåtande, nr 47, behandlas i detta utlåtande riksdagens lokalfrågor på längre sikt mot bakgrund av den förestående övergången till en enkammarriksdag med 350 ledamöter.

På grundval av bemyndigande som 1967 års riksdag lämnade styrelsen för riksdagens förvaltningskontor (BaU 4) har kontoret under medverkan av byggnadsstyrelsen och av denna anlidade konsulter företagit en utredning av riksdagens lokalfrågor. Byggnadsstyrelsen har i mars 1968 avgivit ett betänkande med titeln »Riksdagens hus», vilket tillställts riksdagens samtliga ledamöter.

I skrivelse till riksdagen den 3 april 1968 hemställer *styrelsen för riksdagens förvaltningskontor*, att riksdagen skall uppdraga åt styrelsen att på basis av byggnadsstyrelsens nämnda utredning och annat i skrivelsen redovisat material ytterligare utreda riksdagens lokalfrågor på längre sikt i enlighet med de riktlinjer styrelsen i skrivelsen anfört samt att utarbeta program för en arkitekttävling avseende förslag till riksdagshus enligt i princip något av alternativen 1, 2 eller 3 a i byggnadsstyrelsens utredning.

Skrivelsen fogas till detta utlåtande som *bilaga A*. Den åtföljs av flera bilagor, bl.a. remissyttranden över utredningen »Riksdagens hus» från statens planverk, riksantikvarieämbetet och Stockholms stadskollegium samt två inom styrelsen avgivna särskilda yttranden.

I anledning av skrivelsen har väckts de likalydande motionerna I: 938 av herrar *Lundberg* och *Brundin* samt II: 1195 av herr *Sterne m. fl.*, vari hemställas att riksdagen vid sin behandling av skrivelsen skall med bifall i övrigt till denna besluta att den fortsatta utredningen av riksdagens lokalfråga på lång sikt även bör avse det i byggnadsstyrelsens utredning som 3 b betecknade alternativet till permanent riksdagshus.

I samband med sin behandling av ärendet har utskottet mottagit dels en till riksdagen ställd och till riksdagens förvaltningskontor ingiven skrivelse

från Kungl. akademien för de fria konsterna (*bilaga B*), dels en skrivelse från Rådet till skydd för Stockholms skönhet (*bilaga C*), dels också ett uttalande av Svenska arkitektföreningen (*bilaga D*), överlämnat med en den 10 maj 1968 dagtecknad missivskrivelse.

Motionerna

Motionärerna finner det framlagda förslaget om utredning och arkitektävling i princip vara välbetänkt. Utan att uttala någon mening om vilket av de föreliggande alternativen som bör prioriteras anser de dock förslaget vara olyckligt så till vida att utredningen och pristävlingen skulle omfatta endast ett av norrmalsalternativen, nämligen alternativ 3 a. Detta innebär att tävlingsområdet i norr skulle begränsas av Jakobsgatan och att det enligt många sakkunnigas mening intressanta alternativet 3 b, som innebär en förläggning av riksdagshuset utefter en nord-sydlig axel med front mot Gustav Adolfs torg, skulle uteslutas från vidare prövning. Den avvisande hållning som Stockholms stad hittills intagit till detta alternativ torde, säger motionärerna, främst bero på att ett i kvarteret S:t Per planerat parkeringshus inte kan uppföras, därest riksdagens lokalfråga skulle lösas enligt alternativ 3 b. I relation till den vikt man bör tillmäta uppgiften att lösa riksdagens lokalfråga på bästa sätt ter sig de uppkommande olägenheterna enligt motionärernas mening som måttliga. Staden antas icke skola motsätta sig att medverka till en tävling som omfattar även alternativ 3 b ifall riksdagen uttalar en bestämd önskan härom. Huruvida detta alternativ från olika synpunkter är konkurrenskraftigt i slutskedet kan, påpekas det, inte bedömas med mindre än att det omfattas av tävlingen och utredningen.

Utskottet

Genom det av byggnadsstyrelsen framlagda betänkandet »Riksdagens hus» och den skrivelse som styrelsen för riksdagens förvaltningskontor i anslutning därtill avlämnat till riksdagen har en god grund skapats för den prövning av riksdagens lokalfrågor på längre sikt som föranleds av den förestående övergången till enkammarriksdag.

När styrelsen för riksdagens förvaltningskontor för ca ett och ett halvt år sedan hemställde om bemyndigande att föranstalta om en utredning av riksdagens lokalfrågor, föreslog styrelsen att utredningen skulle bedrivas med utgångspunkt i att riksdagens hus skulle vara förlagt till Helgeandsholmen. På bankoutskottets inrådan utvidgades emellertid utredningsuppdraget till att gälla även en lokalisering utanför Helgeandsholmen, närmast på Nedre Norrmalm. Riksdagen uttalade såhunda vid detta tillfälle sitt intresse för att flera alternativ skulle belysas mera ingående och en mera förutsättningslös prövning av lokalfrågorna därigenom möjliggöras.

De tre huvudalternativ som utredningen tagit sikte på, nämligen ombyggnad av det nuvarande riksdagshuset, nybyggnad på Helgeandsholmen och

nybyggnad på Nedre Norrmalm, har sålunda anvisats av riksdagen när direktiv för utredningsarbetet fastställdes. För vart och ett av dessa huvudalternativ har nu tre underalternativ studerats. Dessa underalternativ utgör, såsom förvaltningskontorets styrelse understryker, exempel på olika sätt att förverkliga det preliminära lokalprogram som uppgjorts för enkammarriksdagen och riksdagsbiblioteket men däremot inte några konkreta förslag till riksdagshus. De synes emellertid till fyllest som underlag för en bedömning av byggnadsfrågan från funktionell, teknisk och ekonomisk synpunkt samt från genomförandesynpunkt. Erinras bör om att ombyggnadsalternativet i alla versioner innefattar riksbankens nuvarande byggnad, vilken också förutsätts rivas i samband med en nybyggnad på Helgeandsholmen.

Ett förhållande som särskilt bör noteras är att ett riksdagshus baserat på ett sådant lokalprogram som nu måste uppställas kommer att utgöra en byggnad av helt annat slag än det nuvarande riksdagshuset. Medan detta genomgående har karaktären av monumentalbyggnad, kommer ett nytt riksdagshus att till icke ringa del få prägel av kontorsbyggnad till följd av det väsentligt utökade antal ledamotsrum och tjänsterum som skall ingå däri. Denna omständighet gör möjligheten att pröva skilda förläggningsplatser och helt olikartade planlösningar särskilt värdefull.

Byggnadsstyrelsen har i sitt betänkande gjort en sammanfattande bedömning av de olika alternativen från de synpunkter som nyss angivits. I anslutning därtill har styrelsen för riksdagens förvaltningskontor för sin del gjort en liknande bedömning. Vad de båda myndigheterna anfört torde böra studeras i originalversion, varför utskottet avstår från att här söka sammanfatta de ståndpunkter som kommit till uttryck. Utskottet vill dock notera, att förvaltningskontorets styrelse i sitt referat av vad byggnadsstyrelsen anfört icke fullt synes ha beaktat de betänkligheter mot alternativet nybyggnad på Helgeandsholmen som byggnadsstyrelsen uttalat vid sidan av sin på teknisk-ekonomiska faktorer baserade rekommendation av detta alternativ.

Resultatet av båda de bedömningar till vilka här hänvisats är att en vidare utredning av lokalfrågan förordas, vilken bl. a. skall innefatta en arkitekttävling. Något omedelbart ställningstagande till spørsmålet om ny- eller ombyggnad och i förekommande fall till spørsmålet om förläggningen av ett nytt riksdagshus avses alltså icke äga rum. Utskottet delar helt uppfattningen att en sådan ordning för byggnadsfrågans fortsatta handläggning är lämplig.

Det spørsmål som då i första hand återstår att ta ställning till är vilka av de angivna alternativen och underalternativen som skall innefattas i tävlingsprogrammet. Härom kan, såsom framgår av det föreliggande materialet, hävdas olika uppfattningar. Att närmare utveckla olika möjligheter för en ombyggnad av de nuvarande riksbyggnaderna är en uppgift av helt annan art än utarbetandet av förslag till ett nytt riksdagshus. Skäl kan anföras för uppfattningen att en allmän arkitekttävling inte utgör den bästa metoden att få fram förslag till lösningar enligt ombyggnadsalternativet. Utskottet

vill dock inte motsätta sig att även detta alternativ medtages i arkitekttävlingen.

Alternativet nybyggnad på Helgeandsholmen medför, som byggnadsstyrelsen påpekat, betydande stadsbildsmässiga risker; det har också uttryckligen avvisats av riksantikvarieämbetet och starkt kritiserats av såväl konstakademien som Stockholms stads skönhetsråd. Samtidigt står det klart att visst intresse för ett sådant alternativ förefinnes inom riksdagen. Utskottet anser sig böra förordna att tävlingen skall gälla även detta alternativ.

De underalternativ till alternativet nybyggnad på Nedre Norrmalm som presenteras i betänkandet innebär vitt skilda planlösningar. Diskussionen av dem har till stor del gällt vilka konsekvenser det får för Stockholms stads planering av Nedre Norrmalms omdaning, ifall frågan om ett riksdagshus i denna del av staden aktualiseras. I sitt yttrande över byggnadsstyrelsens betänkande har Stockholms stadskollegium beträffande Nedre Norrmalm icke tillstyrkt att andra underalternativ än 3 a, d. v. s. det som innebär en byggnad i sin helhet förlagd söder om Jakobsgatan, medtas i den tilltänkta arkitekttävlingen.

Av de övriga instanser som kommit till tals har statens planverk närmast tagit ställning till förmån för alternativ 3 c, medan riksantikvarieämbetet allmänt understrukt vilka möjligheter att representativt utforma Gustav Adolfs torgs fond som en förläggning av riksdagshuset dit skulle medföra. De opinionsyttringar som inkommit från konstakademien, Stockholms stads skönhetsråd och Svenska arkitektföreningen går alla ut på att det vore olyckligt att från arkitekttävlingen utesluta underalternativen 3 b och c. En så förutsättningslös prövning som möjligt av norrmalmsalternativet bör enligt dessa opinionsyttringar eftersträvas. Inom riksdagen har alternativet 3 b förordats i motionerna I: 938 och II: 1195.

Enligt utskottets uppfattning ligger det väl i linje med riksdagens tidigare ställningstagande i fråga om utredning rörande riksdagens hus, ifall riksdagen uttalar sig för att alla norrmalmsalternativets tre underalternativ bör omfattas av arkitekttävlingen.

Utskottet vill slutligen understryka att den etapp av lokalfrågans behandling som nu förestår innefattar förberedelserna för en arkitekttävling. Till frågan om tävlingens slutliga utformning, inklusive tävlingsvillkoren, får riksdagen alltså senare ta ställning. Utskottet vill dock redan nu framhålla att det knappast kan finnas skäl att, såsom förvaltningskontorets styrelse tycks avse, utestänga icke-nordiska arkitekter från deltagande i tävlingen.

Den fortsatta utredningen och arkitekttävlingen bör, såsom förvaltningskontorets styrelse anför, organiseras »i samarbete mellan riksdagen, Kungl. Maj:t och staden», vilken senare alltså får tillfälle till full insyn och medverkan i arbetet. Med »Kungl. Maj:t» torde förvaltningskontorets styrelse avse även de Kungl. Maj:t underställda myndigheter som kan beröras av

saken. Särskilt vill utskottet understryka vikten av att statens planverk och riksantikvarieämbetet får tillfälle att ta del i planläggningen av arkitekt-tävlingen. Frågan om medelsanvisning för utredningsarbetet behandlar utskottet i sitt nästföljande utlåtande, nr 49.

Ledamoten av förvaltningskontorets styrelse herr *Wärnberg* har i ett till styrelsens skrivelse fogat särskilt yttrande föreslagit att jämsides med den utredning som förordats i skrivelsen även skall prövas möjligheten av att permanent förlägga riksdagen till de byggnader vid Sergels torg som avses bli tagna i anspråk provisoriskt. Utskottet kan inte ansluta sig till tanken på en sådan utvidgning av utredningsuppdraget. Betonas bör att de ifrågavarande lokalerna, även om de under en övergångstid väl kan fylla det nu aktuella syftet, dock inte från början planerats för riksdagens räkning och därför inte kan bedömas på längre sikt vara så funktionsdugliga som de lokaler bör bli vilka på grundval av en omfattande arkitekttävling speciellt utformats för riksdagens behov. Någon tid för den omprojektering av byggnaderna vid Sergels torg som skulle erfordras för att göra dem lämpliga för permanent användning såsom riksdagshus står inte till buds.

Utskottet hemställer sålunda,

att riksdagen i anledning av förevarande skrivelse från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor samt motionerna I: 938 och II: 1195

1) uppdrar åt förvaltningskontorets styrelse att enligt de riktlinjer som ovan angivits ytterligare utreda riksdagens lokalfrågor på längre sikt och utarbeta program för en arkitekttävling avseende förslag till riksdagshus enligt i princip något av alternativen 1, 2 eller 3 i byggnadsstyrelsens utredning »Riksdagens hus», samt

2) hemställer hos Kungl. Maj:t om medverkan av Kungl. Maj:t och statliga myndigheter i det här avsedda utredningsarbetet i enlighet med vad utskottet ovan anfört.

Stockholm den 21 maj 1968

På bankoutskottets vägnar:

C. G. REGNÉLL

Närvarande:

från första kammaren: herrar Ståhle (s), Åke Larsson (s)*, Palm (s), Åkerlund (h), Nils Theodor Larsson (cp), Lundin (s), Brundin (h) och Österdahl (fp);

från andra kammaren: herrar Regnéll (h), Berglund (fp), Franzén i Motala (s), Börjesson i Glömminge (cp), Bengtsson i Landskrona (s), Haglund (s), Fridolfsson i Rödeby (s)* och Ullsten (fp).

* Ej närvarande vid justeringen.

Reservationer

1) av herr *Åkerlund* (h), som ansett

dels att det stycke på s. 4 i utskottets yttrande som börjar med orden »Enligt utskottets uppfattning» och slutar med orden »omfattas av arkitektävlingen» bort utbytas mot ett stycke av följande lydelse:

»Enligt utskottets uppfattning bör tanken att förlägga det permanenta riksdagshuset till Nedre Norrmalm efter den nu företagna utredningen avföras ur diskussionen. Arkitektävlingen bör alltså begränsas till att omfatta alternativen 1 och 2, som innebär fortsatt förläggning av riksdagen till Helgeandsholmen»;

dels att utskottets hemställan under 1) bort ha följande lydelse:

»1) uppdrar åt förvaltningskontorets styrelse att enligt de riktlinjer som ovan angivits ytterligare utreda riksdagens lokalfrågor på längre sikt och utarbeta program för en arkitektävling avseende förslag till riksdagshus enligt i princip något av alternativen 1 eller 2 i byggnadsstyrelsens utredning 'Riksdagens hus'»;

2) av herr *Nils Theodor Larsson* (cp), som ansett

dels att det stycke på s. 5 i utskottets yttrande som börjar med orden »Ledamoten av förvaltningskontorets» och slutar med orden »inte till buds» bort utbytas mot ett stycke av följande lydelse:

»Ledamoten av förvaltningskontorets — — — (= utskottet) — — — i anspråk provisoriskt. En lösning av riksdagens lokalfråga på längre sikt enligt det nu angivna alternativet skulle enligt utskottets mening medföra stora fördelar. Utskottet föreslår därför att riksdagen uppdrar åt förvaltningskontoret att utreda även detta alternativ»;

dels att till utskottets hemställan bort fogas en punkt 3) av följande lydelse:

»3) uppdrar åt förvaltningskontorets styrelse att utreda möjligheten av att riksdagen tar de tillämnade provisoriska riksdagslokalerna vid Sergels torg i anspråk för permanent bruk.»

Till Riksdagen

Ang. riksdagens lokalfrågor på längre sikt

Styrelsen för riksdagens förvaltningskontor redovisar i denna skrivelse resultatet av den utredning om riksdagens hus m. m., som 1967 års riksdag under dess vårsession bemyndigade styrelsen att företaga (BaU 1967:4, Rskr 84). Styrelsen har fullgjort uppdraget under medverkan av byggnadsstyrelsen och av denna anlätade konsulter och överlämnar härjämte byggnadsstyrelsens den 25 mars 1968 dagtecknade betänkande »*Riksdagens hus. Från två- till enkammarssystem. Teknisk-ekonomisk utredning av Kungl. byggnadsstyrelsen på uppdrag av Riksdagens förvaltningskontor*». Betänkandet har i särskild ordning tillställts riksdagens ledamöter m. fl. Frågan om riksdagens lokaler under en eventuell övergångstid fr. o. m. den 1 januari 1971 efter enkammarreform upptar styrelsen i särskild skrivelse till riksdagen.

I anslutning till den nu verkställda utredningen beträffande riksdagens lokalfrågor på längre sikt får styrelsen anföra följande.

B a k g r u n d

Det nuvarande riksdagshuset på Helgeandsholmen togs i bruk den 12 januari 1905 och riksbankens byggnad den 22 oktober påföljande år. Ianspråktagandet av Helgeandsholmen för riksdagens hus hade då föregåtts av flera utredningar och en livlig debatt, varunder åtskilliga förslag till lokalisering av riksdagen och riksbanken till andra platser framförts. År 1888 beslöt riksdagen att låta uppföra riksdagshus och riksbankshus på nuvarande plats. Genom beslutet förverkligades ett av bankoutskottet redan år 1872 framfört förslag om uppförande av nytt riksbankshus på Helgeandsholmen och ett av herr Lagerstråle i första kammaren samma år motionsvägen väckt förslag att förlägga ett riksdagshus till denna plats, även om 1888 års riksdagsbeslut omedelbart föranleddes av en av herr Lithander i första kammaren väckt motion (Bet. s. 30).

Under nästan lika lång tid som det nuvarande riksdagshuset nyttjats har frågan om dess om- eller utbyggnad gång efter annan aktualiserats även utan samband med övergång från två- till enkammarssystem. Detta är i och för sig inte ägnat att förvåna. Trots relativt ansenliga yttre mått (103 m långt och 57 m djupt i medeltal) och en totalyta av ca 31 000 m² har riks-

dagshuset en rumsyta av endast ca 12 000 m² och representerar ett utnyttjandetal av allenast ca 39 %. Förklaringen till detta låga utnyttjande ligger främst i den slösaktiga planutformningen med stora hallar samt tjocka yttre och inre murpartier. Riksbankens byggnad har en rumsyta av ca 5 000 m² och en totalyta av ca 11 000 m² motsvarande ett utnyttjandetal av 46 % (Bet. s. 33).

Riksdagens ökade lokalbehov, betingat främst av ändrade arbetsformer, tillkomsten av nya utskott, ökad politisk aktivitet inom riksdagshuset, behovet av arbetsrum för ledamöter, upprättandet av kanslier för riksdagsgrupperna, en fastare personalorganisation med årsanställda tjänstemän samt en ansvällning av riksdagstrycket med mer än 50 % under de senaste 20 åren har hittills kunnat tillgodoses endast mer eller mindre provisoriskt och otillräckligt. Huvudsakligen har det skett genom utflyttning av vissa organ (JO-ämbetet, riksgäldskontoret, riksdagens revisorers kansli, Nordiska rådets svenska delegations kansli samt på sistone även konstitutionsutskottet) genom tillbyggnader (de viktigaste åren 1926, 1942 och 1967) samt genom ianspråktagande av personalbostäder och anskaffande av lokaler utanför Helgeandsholmen. I andra fall har rum uppdelats för att bereda någorlunda ostörda arbetsplatser. Det torde inte kunna betecknas som någon överdrift när byggnadsstyrelsen i sitt betänkande konstaterar att en påfallande »förslumning» efter hand inträtt (Bet. s. 23).

Sedan frågan om övergång från två- till enkammarsystem, varom proposition numera framlagts (prop. 1968: 27), ytterligare aktualiserat riksdagens lokalfrågor på längre sikt, torde tiden vara inne att pröva dessa frågor i hela deras vidd. Resultatet av den utredning härom, till vilken förvaltningskontorets styrelse tog initiativet genom sin skrivelse till bankoutskottet den 6 december 1966 (BaU 1967: 4), bekräftar styrelsens uppfattning att lösandet av lokalproblemen inte längre kan skjutas på framtiden. Ett inte oväsentligt men kanske föga känt skäl härtill är också de ökade underhållskostnader som det nuvarande riksdagshuset medför och kommer att medföra till följd av de otillfredsställande grundförhållandena under huset. Härtill återkommer styrelsen i det följande. Att även riksbankens lokalfrågor nu, liksom i slutet av 1800-talet, blivit aktuella samtidigt med riksdagens utgör ytterligare ett skäl för att riksdagens lokalfrågor nu upptages till prövning.

R i k s d a g e n s l o k a l b e h o v

Genom beslut den 27 april 1967 fastställde förvaltningskontorets styrelse ett preliminärt lokalprogram för riksdagens och riksdagsbibliotekets lokalbehov. Programmet baserades på informationer från grundlagberedningen om den aktuella författningsreformens innebörd och på uppgifter om lokalbehovet, som förvaltningskontoret inhämtat från riksdagsorganens kanslier m. fl. eller som på annat sätt utrönts. Under utredningens gång har det pre-

liminära programmet reviderats på vissa punkter. Efter det att utredningsarbetet kommit in i ett skede, då ytterligare justeringar av lokalprogrammet av utredningstekniska skäl inte kunde ske, har önskemål framförts om smärre revisioner av programmet, baserade på antaganden om en viss personalorganisation i fall då sådan ännu ej fastställts eller på andra skäl. Sådana vid en utredning av denna omfattning inte ovanliga justeringar torde få beaktas under den fortsatta bearbetning av lokalprogrammet som förutsätts äga rum (Bet. s. 20).

Vid utarbetandet av lokalprogrammet har det gällt att inte bara tillgodose krav på lokalernas funktionella ändamålsenlighet inklusive sambandsfunktioner utan också att så långt möjligt förverkliga de standardförbättringar i stort som motsvarar de allmänt omfattade önskemålen om väsentligt bättre arbetsvillkor för riksdagens och statsrådets ledamöter, tjänstemän, gruppkanslier, massmedia m. fl. och att härutöver inrymma en viss lokalreserv.

Vad angår den nya *kammaren* har plenisalen beräknats för presidium, 350 ledamöter och 20 statsråd jämte platser för funktionärer. Plenisalens allmänna läktare avses för 350 personer, vartill kommer en pressläktare för 60, en diplomatläktare för 35, en delegationsläktare för utländska delegationer och liknande för 20 samt en skolläktare för 70 personer eller läktarplatser för tillhoppa 535 personer (f. n. 406 platser i båda kamrarna). Vid större debatter eller andra tillfällen förutsätts en omfördelning mellan dessa kategorier av läktarplatser kunna ske.

För *regeringen* har programmerats ett rum för varje statsråd med viss reserv jämte rum för departementstjänstemän.

I fråga om *utskottsorganisationen* bygger lokalprogrammet på det numera genom prop. 1968: 27 bekräftade underlaget från grundlagberedningen, avseende bl. a. inrättande av ett fjärde lagutskott. Dessutom har med hänsyn till författningsfrågans läge vid den tidpunkt, då lokalprogrammet utarbetades, dels lokaler programmerats för ett eventuellt revisionsutskott, dels lokalerna för statsutskottet programmerats så att de reserverar utrymmen för en eventuell finansnämnd och fem finansutskott. Även lokaler för särskilt utskott har givetvis programmerats. Skulle här anmärkta ändringar i utskottsorganisationen inte komma till stånd, inrymmer lokalprogrammet sålunda en inte obetydlig reserv.

I fråga om utskottslokalerna bör i övrigt framhållas att eget rum programmerats ej blott som f. n. för ordförande utan även för vice ordförande i utskott samt för ordförande i utskottsavdelning. I utskott som förutsätts arbeta på avdelningar — konstitutions-, stats- och bevillningsutskotten — har utöver plenisal för utskottet programmerats sessionssal för varje avdelning.

I fråga om *ledamotsrum* bygger det preliminära lokalprogrammet på principen: en ledamot — ett rum. I dessa ledamotsrum har bl. a. arbets- och besöksfunktioner beaktats.

Ledamotsrummen kompletteras med ca 35 *konferensrum* för sammanträden och mottagande av delegationer av varierande storlek. Härtill kommer 2 *partilokaler* för 200 resp. 125 personer, 6 *förtroenderådsum*, *lektionssal* för 50 personer, *språklaboratorium* samt rum för enskild och för gemensam *andakt*.

Ca 16 *klubbrum* och 3 *vilrum* om tillhoppa ca drygt 500 m² har program-

merats. Härtill kommer *representationslokaler* (salonger inkl. musikrum) och en *restaurang*, som dimensionerats så att den skall kunna ta emot tillströmningen om kammaren inför gemensam lunchrast samt även ha utrymme för personalmatsal, med sammanlagda ytor av ca 1 900 m².

För *riksdagsgruppernas kanslier*, som f. n. disponerar inemot 25 rum huvudsakligen förlagda till kv. Rosenbad, upptar det preliminära lokalprogrammet sammanlagt 48 rum med en yta av 810 m².

Det preliminära lokalprogrammet förutsätter även förbättrade arbetsvillkor för representanterna för *press, radio* och *TV* genom flera och utökade lokaler, vilkas ytor för egentliga arbetsplatser och annexutrymmen med ca 100 m² överstiger dem som står till förfogande i nuvarande riksdagshus. Vissa pressreferentrum förutsätts förlagda i direkt anslutning till och med insyn i kammarens plenisal för att kunna användas även vid simultantolkning.

Utöver utrymmen för *reception* samt *post-, tele-* och *SJ-inrättningar* upptar det preliminära lokalprogrammet väsentligt förbättrade anordningar för *motion* och *bastu. sjukrum* samt sådana *personalrum* som numera anses erforderliga och regelmässigt programmeras för personalvårdsändamål.

Även i fråga om *tjänsterum* för riksdagens anställda har en upprustning ansetts nödvändig. Sålunda har i princip enmansrum programmerats för tjänstemännen, vilka nu delvis måste arbeta i plenisalar o. s. v., om de ej såsom fallet är med vissa av förvaltningskontorets befattningshavare saknar arbetsrum och måste utnyttja tillfälligtvis lediga lokaler. En rationalisering och centralisering av vissa förvaltningsfunktioner, t. ex. budsändning, duplicering och andra vaktmästargöromål liksom av bevakningsgöromålen förutsätts komma till stånd vid en om- eller nybyggnad för riksdagens räkning, bl. a. med anlitande av tekniska hjälpmedel. Utvecklingen på sistnämnda område går snabbt, och de mest ändamålsenliga lösningarna låter sig med hänsyn till den relativt avlägsna tiden för inflyttning i ett om- eller nybyggt riksdagshus ännu knappast överblicka.

För den nya kammaren har personalorganisationen ännu ej fastställts. Innan så skett kan de för det nya kammarkansliet i det preliminära lokalprogrammet angivna ytorna inte definitivt bestämmas.

En stor del av lokalprogrammets utrymmen för förvaltningskontoret motsvarar erforderliga lokaler för *arkiv, förråd* och *verkstäder*. Behovet härav är påtagligt och betingat av bl. a. riksdagstryckets ansvällning (mer än 50 % sedan 1949), den ökade efterfrågan på och därmed förenad lagerhållning av utredningstryck för riksdagsledamöternas och riksdagsorganens räkning samt den nuvarande nästan totala frånvaron av lokaler för handlings-, ritnings- och modellarkiv. Här avsedda arkiv och förråd, som av serviceskäl bör vara lätt tillgängliga, är f. n. spridda på delvis föga ändamålsenliga lokaler (skyddsrum m. m.) i riksdagshuset, i kv. Rosenbad och Vinstocken samt på Östermalm.

Vad angår *riksdagsbiblioteket* har det preliminära lokalprogrammet utarbetats med beaktande av erforderliga utrymmen för accession. Av den programmerade ytan om 3 175 m² motsvarar sålunda inte mindre än 2 100 m² magasinslokaler.

I bilagda sammanställning (*bilaga 1*) ges en sammanfattning av de vid lokalprogrammets upprättande disponibla rumsytorna — således exklusive tekniska serviceytor — och de ytor lokalprogrammet upptar för riksdagen och riksdagsbiblioteket (jfr Bet. s. 19). I fråga om kontorsrummen exklusive

ledamotsrummen har byggnadsstyrelsens rekommendationer för statlig förvaltning beaktats (jfr Bet. s. 22).

Kompletterande utredning och utlåtanden

Såsom byggnadsstyrelsen framhållit i sin utredning (Bet. s. 34) är riksdagens hus på Helgeandsholmen grundlagda på stödpålar av trä. Enligt L.M. Bååth, Helgeandsholmen och Norrström, del II, Uppsala 1918, (s. 263 och 266) utgör antalet pålar under riksdagshuset ej mindre än 9 800 och under riksbanksbyggnaden ca 5 100. Över pålarna ligger en rustbädd av 2 lager plank. På rustbädden har byggnadernas grundmurar uppförts.

Riksdagshuset har varit utsatt för sjunkningsrörelser fr. o. m. tiden för uppförandet. En grundförstärkning är nödvändig. Två alternativ till grundförstärkning har studerats. Båda förutsätter att riksdagshusets inre partier rivs. Det ena innefattande bl. a. slagpålning med betongpålar under nybyggda partier förutsätter att hela riksdagshuset grundförstärkes. Detta alternativ, som kostnadsberäknats till ca 24 mkr (Bet., tabell 2, s. 62), anses ge en grundkonstruktion som håller för överskådlig tid. Det andra och billigare alternativet innebär att endast riksdagshusets sydvästra delar grundförstärkes och anses, om åtgärderna förenas med spontning för uppdämning av grundvattenytan, ge riksdagshuset en livslängd av ca 60 år samt kan beräknas kosta ca 10 mkr. Utan sådan spontning anses riksdagshuset ha en återstående livslängd av endast ca 30 år. Detta beror på att rustbädden med nuvarande hastighet på landhöjningen, 44 cm/100 år, inom denna tidrymd periodvis kommer att ligga över grundvattenytan.

Riksbanksbyggnadens grundläggning är i bättre kondition än riksdagshusets.

På senare tid har man emellertid funnit att träpålar under vattenytan angripits av bakterier. Hösten 1967 befanns sålunda träpålar vid Tegelbacken ha fått sin bärförmåga avsevärt nedsatt på grund av bakterieangrepp. Motsvarande iakttagelser har gjorts i Uppsala.

Med anledning härav har förvaltningskontorets styrelse, såsom framhållits i styrelsens skrivelse den 17 januari 1968 till riksdagen om anslag på tilläggsstat för riksdagshusutredningen (BaU 1968: 8 s. 5), låtit genomföra en kompletterande grundundersökning i syfte att utröna eventuella bakterieangrepp.

Resultatet av sistnämnda grundundersökning föreligger nu och redovisas i bilagda skrivelse den 25 mars 1968 från byggnadsstyrelsen (*bilaga 2*). Undersökningen visar att även grundläggningen under riksdagshuset är föremål för bakterieangrepp. Därmed bortfaller det billigare förstärkningsalternativet. Dessutom tillkommer, om riksbanksbyggnaden skall bevaras (underalternativ 1 b), en grundförstärkningskostnad av 10—12 mkr.

Från statens planverk och riksantikvarieämbetet har inkommit begärda utlåtanden (*bilagorna 3 och 4*).

Statens planverk anser att de översiktliga och stadsbildsmässiga bedömningarna bör ges avgörande betydelse vid värderingen av de tre alternativen och att en förläggning av riksdagens hus till Nedre Norrmalm i det långsiktiga perspektivet framstår som det mest hållbara lokaliseringsalternativet, trots de initialsvarigheter som är förknippade med ett sådant genomförande. Verket förordar därför en förläggning av riksdagens hus i enlighet med detta alternativ. Av de nu studerade alternativen synes enligt planverkets mening alternativ 3 c kunna ge de funktionellt sett bästa resultaten. Men planverket anser att denna fråga måste ytterligare belysas i samband med arkitekttävling.

Riksantikvarieämbetet ansluter sig till utredningens allmänna värderingar både vad gäller det nuvarande riksdagshusets kulturhistoriska värde och dettas beroende av att den ursprungliga arkitekturen i väsentliga avseenden bevaras och vad gäller de stadsbildsmässiga förutsättningarna, önskemålen och bedömningarna. Från dessa utgångspunkter avvisar ämbetet alternativ 2 — nybyggnad på Helgeandsholmen — samt anser att den långa tradition riksdagen haft på Helgeandsholmen talar för alternativ 1 — ombyggnad av nuvarande riksdagshus — utvidgat med att även riksbankshuset bevaras. Emellertid finner ämbetet att alternativ 3 — nybyggnad på Nedre Norrmalm innebär en troligen enastående möjlighet att dels utforma Gustav Adolfs Torgs fond representativt, dels gestalta Helgeandsholmen med utgångspunkt från den naturliga topografien och med en bebyggelse mindre utrymmeskrävande än den nya riksdagens. Ämbetet anser att frågorna om Helgeandsholmens och Gustav Adolfs Torgs fonds utformning kräver ytterligare belysning, lämpligen genom en arkitekttävling, som i första hand bör omfatta nybyggnad på Nedre Norrmalm och en bebyggelse på Helgeandsholmen enligt nyssnämnda principer. Vid sidan härav bör möjligheterna att bevara de nuvarande riksbyggnaderna ytterligare studeras. Först därefter bör enligt ämbetets mening beslut fattas om riksdagens förläggning.

Hösten 1967 beredde byggnadsstyrelsen under hand *Stockholms generalplaneberedning* tillfälle att yttra sig över det utredningsmaterial beträffande riksdagshusfrågan som byggnadsstyrelsen då kunde ställa till förfogande. Generalplaneberedningen avgav i skrivelse den 21 december 1967 det begärda yttrandet (Bet. s. 77). Yttrandet åtföljdes av bl. a. en PM av den 29 november 1967 från beredningens expertutskott. I denna förklarade sig expertutskottet finna det mest troligt att man, om man skulle bestämma sig för att flytta riksdagen till Nedre Norrmalm, komme vid den slutliga utformningen av riksdagshusprojektet att finna det alltför vanskligt att stanna vid halvmesyren och hellre acceptera att konsekvenserna av beslutet finge bli att stadsplanen för området omarbetades radikalt med utgångspunkt från de nya förutsättningarna. Generalplaneberedningen framhöll att förläggningen av ett riksdagshus till Nedre Norrmalm skulle innebära djupgående ingrepp

och störningar i den pågående cityregleringen. Beredningen avstyrkte därför att ett riksdagshus förlades till Nedre Norrmalm.

Sedan utredningen om riksdagens hus färdigställts, har *Stockholms stad* genom remiss beretts tillfälle att yttra sig över byggnadsstyrelsens betänkande, varvid staden även haft tillgång till det fullständiga ritningsmaterialet. Stadskollegiet har i skrivelse den 27 mars 1968 (*bilaga 5*) till riksdagens förvaltningskontor meddelat, »att staden är villig medverka till anordnandet av en arkitekttävling för det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobsgatan och Jakobstorg i norr och Kungsträdgårdsgatan i öster, varvid tävlingsuppgiften bör vara att framlägga förslag till riksdagshus enligt något av alternativen 1, 2 eller 3 a och att ange principiell utformning av de delar av området som inte behövs för riksdagen men som efter om- eller nybyggnad bör användas för statsdepartement eller dylikt».

Styrelsens överväganden

Den utredning om riksdagens hus som nu redovisas har tagit sikte på tre alternativa lösningar av riksdagens och riksdagsbibliotekets mera långsiktiga lokalproblem:

Alt. 1 Ombyggnad av nuvarande riksdagshus

Alt. 2 Nybyggnad på Helgeandsholmen

Alt. 3 Nybyggnad på Nedre Norrmalm.

För att konsekvenserna skall kunna överblickas har varje huvudalternativ studerats i tre underalternativ, för vilka ritningar och modeller utarbetats. Det bör understrykas att de senare utgör exempel på olika sätt att förverkliga det preliminära lokalprogrammet för den nya enkammarriksdagen och riksdagsbiblioteket, inte konkreta förslag till riksdagshus.

Med beaktande av utredningens huvudsakliga syfte, nämligen att ge riksdagen erforderligt teknisk-ekonomiskt underlag för beslut i lokalfrågan, har alternativen bedömts från funktionella, tekniska, ekonomiska och genomförandesynpunkter samt med tillämpning av vissa antaganden och värderingar beträffande stadsbilden. Härom får styrelsen närmare hänvisa till byggnadsstyrelsens betänkande »Riksdagens hus» s. 31.

I sin skrivelse till bankoutskottet den 6 december 1966 (BaU 1967: 4 s. 14) förutskickade förvaltningskontorets styrelse, att ett betydande ytillskott i förhållande till rumsytorna i de nuvarande riksbyggnaderna på Helgeandsholmen skulle kunna utvinnas inom i stort sett oförändrad volym genom ombyggnad eller nybyggnad på Helgeandsholmen med hänsyn till det låga utnyttjandet av de nuvarande byggnadernas ytor. Framför allt antogs detta gälla vid nybyggnad.

Byggnadsstyrelsens utredning bekräftar riktigheten av detta antagande. Trots att den sammanlagda rumsytan enligt det preliminära lokalprogram-

met uppgår till ca 26 000 m² exklusive bilplatser, d. v. s. med ca 9 000 m² överstiger summan av det nuvarande riksdagshusets ca 12 000 m² och riksbankens ca 5 000 m², kan hela lokalprogrammet förverkligas på Helgeandsholmen i nybyggnadsalternativet (*alt. 2*) inom en byggnadsvolym, som i stort sett motsvarar de nuvarande riksbyggnadernas. Utnyttjandetalet är i samtliga tre underalternativ 60—62 %. Detta tal bör jämföras med det nuvarande riksdagshusets ca 39 % och riksbankens ca 46 %.

Även det presenterade ombyggnadsalternativet (*alt. 1*) innebär en betydande effektivisering jämfört med riksdagshusets nuvarande utnyttjandetal. Ombyggnad i inskränkt mening är dock inte tillräcklig och möjlig för att lokalprogrammet skall kunna realiseras. Detta alternativ måste därför **innebära antingen tillbyggnad** av relativt stor omfattning eller tillbyggnad av mindre omfattning i förening med förläggning av vissa delar av programmet utanför Helgeandsholmen. Trots ett enligt styrelsens mening skickligt och fantasifullt utredningsarbete blir planekonomin i *alt. 1* låg med ett genomsnittligt utnyttjandetal om ca 48 %, och vissa eftergifter i funktionellt hänseende måste göras oavsett tillbyggnadernas omfattning. I *alt. 1 a* (professor Sven Ivar Lind) är riksdagsbiblioteket förlagt till en nybyggnad på Riksplan och i *alt. 1 b* utanför Helgeandsholmen. Förklaringen till det i jämförelse med *alt. 2* låga utnyttjandetalet ligger givetvis i den begränsning av handlingsfriheten som följer med om- och tillbyggnadsalternativet.

I *alt. 3*, nybyggnad på Nedre Norrmalm, inryms hela lokalprogrammet i riksdagshuset i vart och ett av de tre underalternativen. Utnyttjandetalet är 57—58 %. I samtliga underalternativ uppkommer vissa överytor, nämligen i *alt. 3 a* en totalyta om ca 8 500 m², i *alt. 3 b* (professor Paul Hedqvist) en totalyta om ca 11 100 m² samt i *alt. 3 c* en totalyta om ca 15 800 m². Medan *alt. 3 a* i stort sett innebär en anpassning till 1967 års cityplan, medför såväl *alt. 3 b* som *alt. 3 c* omarbetningar av denna, i sistnämnda fall av relativt stor omfattning.

Sammanfattningsvis kan sålunda konstateras att det preliminära lokalprogrammet, som beräknas innehålla en utrymmesreserv på 17 % och med samma procentuella tillväxt som hittills vara tillräckligt fram till omkring 1985, kan förverkligas vid nybyggnad på Helgeandsholmen eller på Nedre Norrmalm. Vid om- och tillbyggnad på Helgeandsholmen måste i *alt. 1 a* riksdagsbiblioteket förläggas till en nybyggnad på Helgeandsholmen och i *alt. 1 b* utanför denna.

Styrelsen övergår härfter till en bedömning av de olika alternativens egenskaper från funktionella och andra i det föregående angivna synpunkter. Till en början vill styrelsen framhålla att kraven på ett rationellt fungerande riksdagshus tillmätts stor betydelse under utredningen. Såsom framgår av byggnadsstyrelsens sammanfattande funktionsbedömning (Bet. s. 61) kan vid en summering huvudalternativet nybyggnad på Helgeandsholmen med hela programmet realiserat och funktionella krav väl tillgodosedda

samt underalternativet 3 a och b inom Nedre Norrmalms-alternativet med de stadsplanerevisioner, som särskilt i alt. 3 b erfordras för att funktionella krav till fullo skall tillgodoses, anses likvärdiga från funktionell synpunkt med godtagbara till goda egenskaper. I jämförelse med dessa alternativ representerar alternativet om/tillbyggnad på Helgeandsholmen ett lägre och underalternativet 3 c ett högre funktionsvärde.

Resultatet av en ekonomisk jämförelse mellan de tre huvudalternativen visar, om årskostnaden läggs till grund för jämförelsen, att denna blir lägst i alternativet nybyggnad på Helgeandsholmen, nämligen ca 11,5 mkr/år eller ca 17 % lägre än i övriga huvudalternativ. Även med hänsyn till anslagsbehovet ställer sig alternativet nybyggnad på Helgeandsholmen förmånligare än övriga huvudalternativ, nämligen 110 mkr. mot 135 mkr., inklusive fullständig grundförstärkning under riksdagshuset, i alt. 1 och 195 mkr. i alt. 3. Med hänsyn till resultatet av den i bil. 2 redovisade grundundersökningen kan ytterligare kostnader om 10—12 mkr. för grundförstärkning under riksbanken tillkomma i alt. 1 b.

Helgeandsholms-alternativen medför inte några särskilda genomförande-problem. I båda fallen beräknas riksdagen kunna ta sina nya lokaler i bruk under 1978. I Nedre Norrmalms-alternativet har byggnadsstyrelsen däremot bedömt genomförandeproblemen som mycket svåra beroende på de komplicerade frågorna om omarbetning av 1967 års cityplan och fastighetsförvärv, nödvändiga evakueringar m. m. Dessutom medför Nedre Norrmalms-alternativet allvarliga störningar av Stockholms stads genomförandeplaner. Detta alternativ har beräknats kräva två år längre tid att genomföra än Helgeandsholms-alternativen.

Vid en sammanfattande bedömning av de tre huvudalternativen från funktionell, ekonomisk och genomförandesynpunkt finner förvaltningskontorets styrelse i likhet med byggnadsstyrelsen, att riksdagens och riksdagsbibliotekets mera långsiktiga lokalbehov såvitt nu kan bedömas bör tillgodoses enligt alt. 2, d. v. s. genom nybyggnad på Helgeandsholmen. För denna lösning med dess funktionella och ekonomiska företräden i förhållande till alt. 1, talar även möjligheten att alltjämt förbehålla folkrepresentationens byggnad det fria läge som den enligt styrelsens mening bör tillförsäkras samt hänsyn till den numera fast rotade politiska tradition, som begreppet Helgeandsholmen representerar. Även den ståndpunkt Stockholms stad intagit till riksdagens byggnadsfråga genom stadskollegiets yttrande den 27 mars 1968, i vilket en förläggning av riksdagens hus enligt något av underalternativen 3 b eller c avstyrkes, talar för alt. 2.

Emellertid är styrelsen inte för närvarande beredd att föreslå riksdagen att på basis av det nu föreliggande utredningsmaterialet fatta beslut i byggnadsfrågan. Visserligen bör de stadsbildsmässiga risker, som enligt byggnadsstyrelsens utredning är förknippade med en nybyggnad på Helgeandsholmen, inte överdrivas. Eftersom detta alternativ ger en nybyggnadsvolym

som ungefär motsvarar de nuvarande riksbyggnadernas, torde nämligen de stadsbildsmässiga konsekvenserna få anses överblickbara. En viss osäkerhet i fråga om stadsbilden kvarstår dock och motiverar ett fördjupat studium, eftersom konkreta förslag till riksdagshus saknas i alt. 2. Såsom framhålles i den vid stadskollegiets yttrande fogade promemorian med däri intaget utlåtande från stadsbyggnads- och fastighetskontoren samt generalplaneberedningens kansli, förefaller det troligt att en arkitekttävling om alt. 2 kan ge intressanta lösningar så mycket mer som det inte är givet att ett skickligt genomarbetat projekt måste vara bundet av samtliga de restriktioner med hänsyn till stadsbilden som byggnadsstyrelsen har uppställt.

Det huvudsakliga syftet med den nu verkställda utredningen har varit att tillhandahålla ett teknisk-ekonomiskt bedömningsunderlag. Utredningen har bedrivits av byggnadsstyrelsen med förtjänstfull skyndsamhet. Fastän utredningen på flertalet väsentliga punkter ger sådan ledning för bedömningen att förvaltningskontorets styrelse funnit alt. 2 träda i förgrunden, anser styrelsen det inte uteslutet att ytterligare positiva kvaliteter skulle kunna utvinas även av alt. 1 och 3 genom en arkitekttävling. Detta torde gälla både funktionellt och stadsbildsmässigt.

Ett skäl att härvid inte lämna om/tillbyggnadsalternativet åsido är enligt styrelsens mening det kulturhistoriska intresse och traditionsvärde som många både inom och utom riksdagen numera knyter till det nuvarande riksdagshuset på Helgeandsholmen.

Stockholms stad har, såsom framgår av stadskollegiets yttrande den 27 mars 1968 och även understrukits vid senare överläggningar mellan styrelsen och företrädare för staden, avstyrkt underalternativen 3 b och 3 c i Nedre Norrmalms-alternativet. Vid en begränsning till enbart underalternativ 3 a finner styrelsen det vara tveksamt om tillräckliga skäl kan anföras för att utsträcka en arkitekttävling till att utöver Helgeandsholms-alternativen omfatta även Nedre Norrmalms-alternativet. Det utbredda underalt. 3 a förutsätter förvärv av de fastigheter där Grängesbergbolaget, Broströmskoncernen och danska ambassaden har sina lokaler samt anskaffning av ersättningslokaler m. m. Som byggnadsstyrelsen framhållit (Bet. s. 51) kan en förläggning av riksdagshuset till Nedre Norrmalm med hänsyn till ingreppen i befintlig bebyggelse och kapitalinsatsernas storlek motiveras endast om riksdagen därigenom erhåller optimala funktionella förhållanden samtidigt som högt ställda anspråk i fråga om stadsbild och stadsmiljö tillgodoses. Med förståelse för de betänkligheter staden hyser mot att rubba det långt framskridna planarbetet och med respekterande av det kommunala planmonopolet anser förvaltningskontorets styrelse ändå att övervägande skäl talar för att en arkitekttävling bör omfatta även Nedre Norrmalms-alternativet. Utöver att staden förklarar sig villig att medverka till anordnandet av en sådan tävling för det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobskatan

och Jakobstorg i norr och Västra Trädgårdsgatan i öster talar för en tävling av denna omfattning även det unika förhållandet att Nedre Norrmalm kommer att undergå en sanering och förnyelse och att statsdepartementen i sannolikt ökande omfattning kommer att flytta dit samtidigt som riksdagens byggnadsfråga är aktuell. I denna riktning har — utöver byggnadsstyrelsen — även statens planverk och riksantikvarieämbetet uttalat sig.

En förutsättning för att en arkitekttävling omfattande både Helgeandsholms-alternativen och Nedre Norrmalms-alternativet skall leda till lösningar som, ej minst vid nybyggnad på Helgeandsholmen, förenar hög funktionell och stadsbildsmässig kvalitet är enligt styrelsens mening att tävlingssumman sätts så högt att verkligt kvalificerade tävlande anmäler sig. Tävlingen bör stå öppen för arkitekter från hela Norden. Styrelsen avser att, så snart erforderligt underlag härför föreligger, i särskild skrivelse anmäla de anslagsbehov som följer med den av styrelsen förordade fortsatta utredningen av riksdagens byggnadsfråga och förberedelserna för arkitekttävlingen.

Den fortsatta utredningen och arkitekttävlingen, vars uppgift sålunda bör vara att framlägga förslag till riksdagshus enligt något av Helgeandsholms-alternativen eller — med beaktande av de synpunkter Stockholms stad framfört eller kan komma att framföra — Nedre Norrmalms-alternativet, bör organiseras i samarbete mellan riksdagen, Kungl. Maj:t och staden. Sedan lokalprogrammet bearbetats samt det här avsedda utredningsarbetet och förberedelserna för arkitekttävlingen avslutats, torde styrelsen för riksdagens förvaltningskontor få anmäla tävlingsprogrammet och de med tävlingens genomförande förenade anslagsbehoven för riksdagen.

Hemställen

Under återopande av det anförda hemställer styrelsen för riksdagens förvaltningskontor

att riksdagen måtte uppdraga åt styrelsen att på basis av byggnadsstyrelsens teknisk-ekonomiska utredning »Riksdagens hus» och annat i denna skrivelse redovisat material ytterligare utreda riksdagens lokalfrågor på längre sikt i enlighet med de riktlinjer styrelsen i det föregående anfört samt att utarbeta program för en arkitekttävling avseende förslag till riksdagshus enligt i princip något av alternativen 1, 2 eller 3 a i byggnadsstyrelsens nyssnämnda utredning.

I handläggningen av detta ärende har deltagit, förutom undertecknad ordförande, vice ordföranden Andersson, herrar Wärnberg, Augustsson och Sterne, fru Kristensson samt herr Martinsson.

Särskilda yttranden av dels herr Wörnberg (*bilaga 6*), dels fru Kristensson och herr Sterne (*bilaga 7*) bifogas.

Stockholm den 3 april 1968

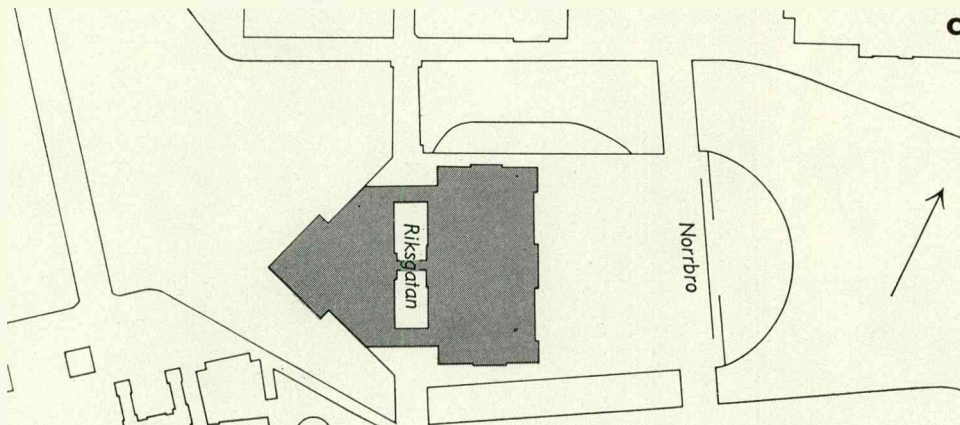
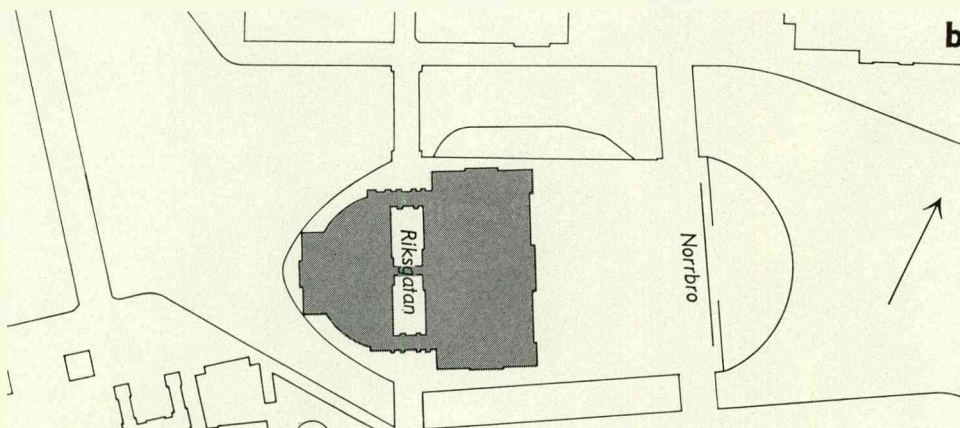
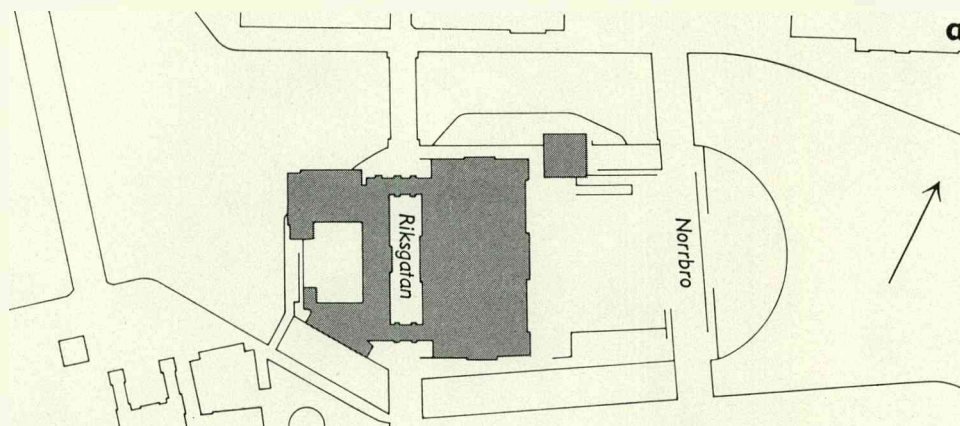
RIKSDAGENS FÖRVALTNINGSKONTOR

På styrelsens vägnar:

SIGURD LINDHOLM

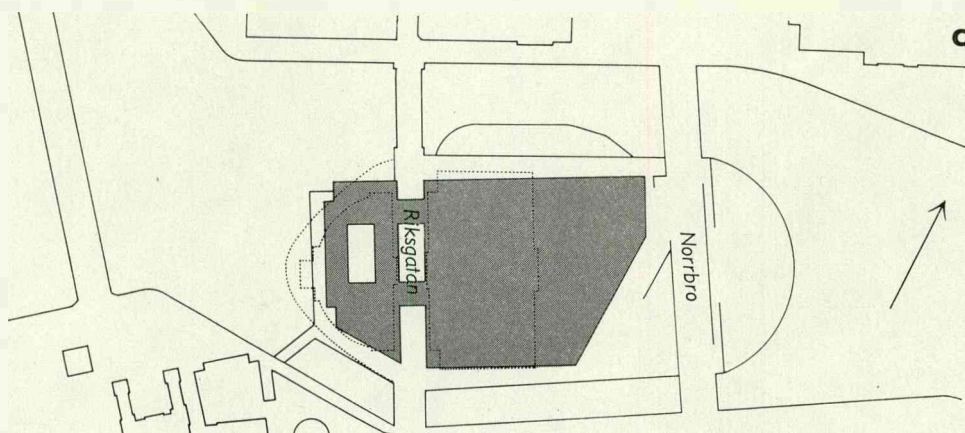
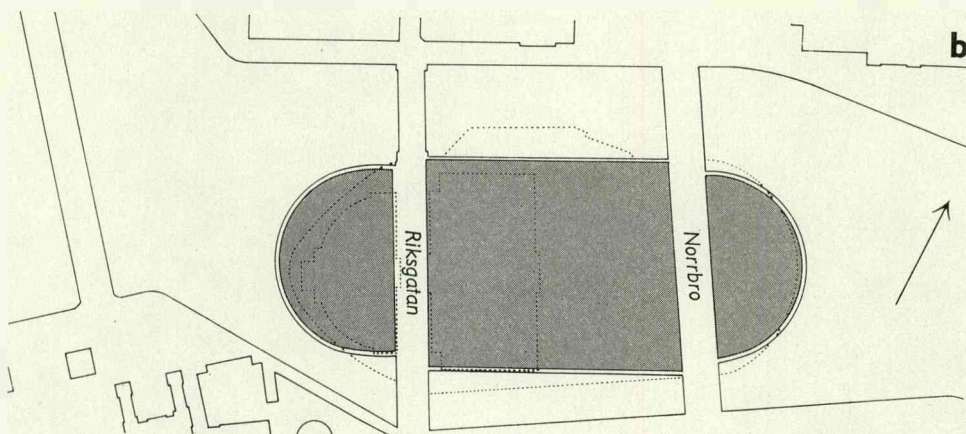
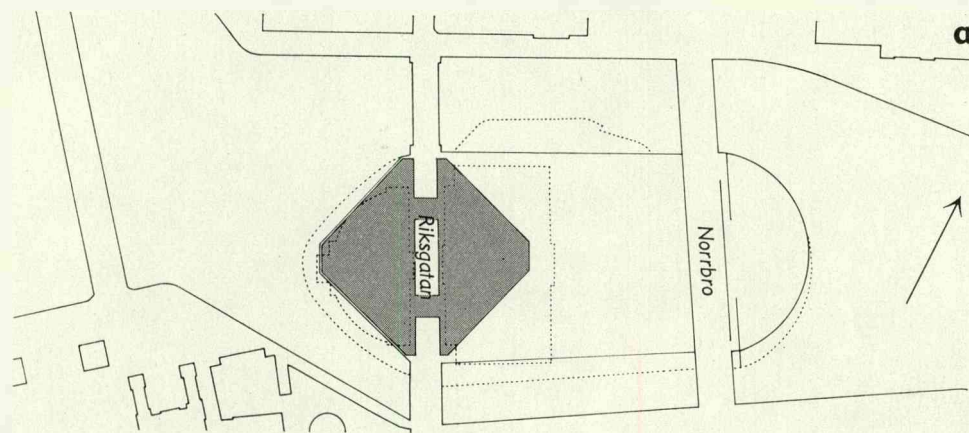
/Sture Lannefjord

ALTERNATIV 1

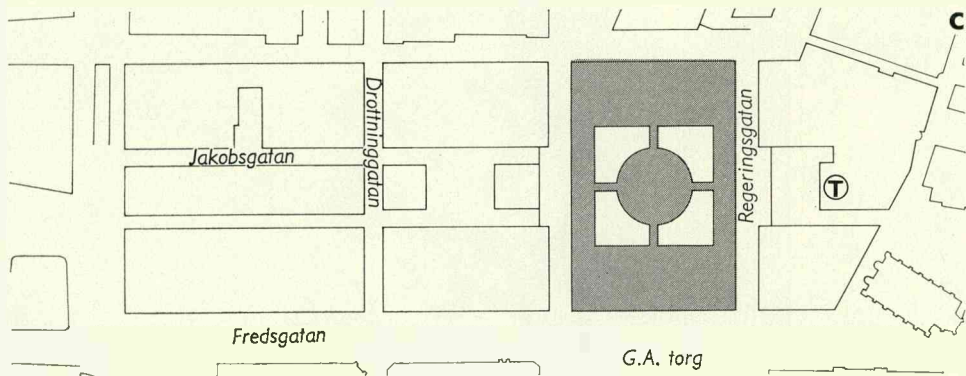
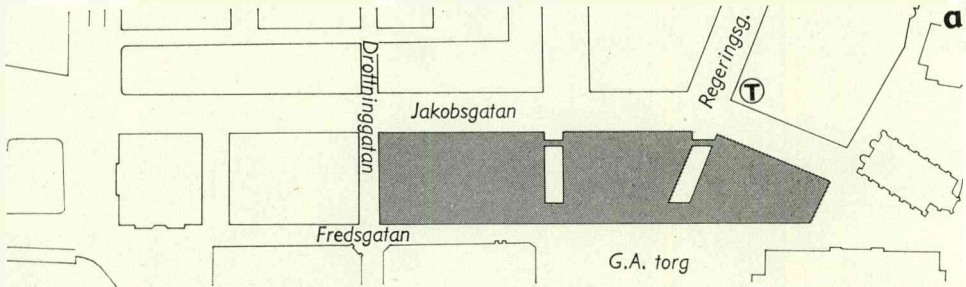

ALTERNATIV 2

ALTERNATIV 3

Bilaga 1

SAMMANSTÄLLNING
av ytor

Litt*	Lokalgrupp	Nuvarande ant. rum	m ²	Det prel. lokal- programmets ant. rum	m ²
B 2	Kammare: plenisal, läktare	2	1 226		1 100
3	Talmansrum	6	147	10	205
4	Kammarkansli	35	701	40	490
5	Statsrådsrum	6	151	28	805
6—16	<i>Utskotten</i>				
6	Utrikesutskottet	2	101	5	170
7	Konstitutionsutskottet	12	348	21	585
8	Statsutskottet	13	594	36	1 250
9	Bevillningsutskottet	6	217	16	510
10	Bankoutskottet	5	153	8	230
11	Första lagutskottet	5	170	6	195
	Andra lagutskottet	6	166	6	195
	Tredje lagutskottet	3,5	104	6	195
	Fjärde lagutskottet	—	—	6	195
	Gem. rum f. lagutskotten	—	—	5	165
12	Jordbruksutskottet	5	198	8	235
13	Allmänna beredn.utskottet	3,5	144	8	235
14	Särskilt utskott	1	78	5	295
15	Revisionsutskott (eventuellt) . .	—	—	18	525
16	Gem. pers.rum f. utskotten	—	—	2	40
	Summa f. utskotten	62	2 273	156	5 020
17	<i>Riksdagens förvaltn.kontor</i>				
	<i>Ledning</i>	3	71	7	170
	<i>Arbetsenhet I</i>				
	Tjänsterum	2	51	4	55
	Verkstäder	3	164	3	210
	Förråd	3	75	2	85
	Omklädn.rum	4	97	3	120
	Budcentral	—	30	2	30
	Dupl.central	—	70	1	90
	<i>Arbetsenhet II och III</i>				
	Tjänsterum	4,5	113	8	125
	Förråd	—	—	1	20

*) Jfr. Betänkandet s. 19

Litt*	Lokalgrupp	Nuvarande ant. rum	m ²	Det prel. lokal- programmets ant. rum	m ²
	<i>Arbetsenhet IV</i>				
	Tjänsterum	4,5	112	7	110
	Tryckeriexpedition	2	64	7	350
	Förråd och arkiv	—	820	—	1 050
	Avlastn.rum	—	—	1	20
	Skrivbyrå	3	49	10	105
	Bokbinderi (eventuellt)	—	—	—	500
	<i>Gem. f. arbetsenhet I—IV</i>				
	Lunchrum	1	22	—	—
	Vaktrum	—	—	1	20
	<i>Arbetsenhet V</i>				
	Tjänsterum	7	131	19	290
	Vaktrum	1	8	2	20
	Väntrum	—	—	1	20
	Bibliotek	1	34	—	200
	Dataterminal	—	—	2	35
	<i>Gemensamt för RFK</i>				
	Arkiv	—	—	4	140
	Personalrum	—	—	—	60
	Summa f. RFK	39	1 911	85	3 825
18	Vissa riksdagens organ	—	—	10	170
19	<i>Ledamotsrum</i>				
	Klubblokaler, skrivrum m. fl. .	13	565	21	710
	Ensk. ledamotsrum	57	986	306	3 780
20	Konferensrum, partilokaler m. fl.	7	514	39	1 350
21	Partigrupper	38	914	60	1 300
22	Press, Radio, TV	22	212	29	315
	Korridor	—	152	—	—
23	Restaurang, representation	24	1 215	—	1 900
24	Reception, post, tele, SJ, motions-, sjuk- och personalrum	16	283	23	905
25	Riksdagsbiblioteket	14	1 939	30	3 175
26	Personalbostad	6	200	—	80
27	Vissa ekonomiutrymmen	—	120	—	780
	Totalt	347	13 509	837	25 910

KUNGL. BYGGNADSSTYRELSEN

Styrelsen för riksdagens förvaltningskontor

Riksdagens hus, grundförstärkning

I sitt denna dag överlämnade betänkande »Riksdagens hus. Från två- till enkammerssystem» anger byggnadsstyrelsen i avsnitt 5.53 att resultatet av pågående undersökningar av de tekniska förutsättningarna för det enklare grundförstärkningsalternativet vid en ombyggnad av nuvarande riksdagshus skulle redovisas under våren 1968.

De nämnda undersökningarna är nu klara och visar att träpälarna under byggnaden är angripna av bakterier, som reducerat hållfastheten till 50—60 % av den ursprungliga. Undersökningen har inte omfattat riksbanksbyggnaden men det kan förutsättas att även träpälarna där är angripna av bakterier. Bakterieangreppen är pågående och åtgärder bör därför vidtagas innan större skador uppstår på byggnaderna.

De konstaterade förhållandena innebär att om byggnaderna skall bevaras i befintligt skick eller om de skall byggas om måste en total grundförstärkning utföras inom en relativt snar framtid. Det enklare grundförstärkningsalternativet saknar därmed aktualitet.

I byggnadsstyrelsens ovannämnda utredning har kostnaderna för grundförstärkning vid ombyggnad av riksdagshuset (alternativ 1) beräknats med utgångspunkt från att en fullständig grundförstärkning skulle erfordras för det nuvarande riksdagshuset men att ingen grundförstärkning skulle vara nödvändig för riksbanksbyggnaden. Nu kan emellertid konstateras att även denna om den skall bevaras måste grundförstärkas till en kostnad av 10—12 milj. kronor. Detta medför att kostnaden för underalternativ 1 B, som förutsätter ombyggnad av riksbanken, bör ökas med ca 11 milj. kronor medan kostnaden blir oförändrad för underalternativ 1 C, som förutsätter nybyggnad på riksbankens plats. För underalternativ 1 A, där endast den del av riksbanken som ligger vid Riksgatan bevaras, har utredningen ändock förutsatt grundförstärkning av bevarade partier, varför kostnaden ej förändras. Genomsnittskostnaden för alternativ 1, som i utredningen är angiven till 130 milj. kronor äger fortfarande giltighet eftersom den är avrundad uppåt för att möta kostnadskonsekvenserna av ett eventuellt bakterieangrepp.

Kopia av skrivelse den 20 mars 1968 från Sven Tyrén AB (bilaga) bifogas.

Stockholm den 25 mars 1968.

SIXTEN LARSSON

/ Nils Arne Rosén

Betr. Riksdagsbyggnadsutredningen 1967

Rapport angående undersökning av träpålar.

I mitten av december 1967 anslogs medel för undersökning av Riksdagshusets träpålar. Undersökningsarbetet påbörjades omgående.

Två stycken provgropar utfördes. Groparna placerades dels vid östra fasaden, norr om huvudentrén, dels vid västra gårdens dörrparti mot Riksgatan.

Schaktningsarbetet, som utfördes i betongrör, var besvärligt. Schakten innehöll mycket sten, sönderkilning av sten måste ofta utföras. I samband med att schaktningsarbetet nådde ned under grundvattenytan = Saltsjön — Mälarens vattenyta, gjordes försök med läns-pumpning. En pump med en kapacitet av 1500 l/min. provades. Vattenytan sänktes därvid max. 10 cm. I slutstadiet utfördes schaktningsarbetet av dykare. Dessa utförde även uttagningen av borrhärlor och provbitar.

Undersökningen av angrepp i pålar och rustbäddar utfördes av lic. J. B. Boutelje, Svenska Träforskningsinstitutets trätekniska avdelning, och civiling. G. Edlund, Trätekniska Centrallaboratoriet.

Resultatet av undersökningen visar att bakterieangreppen reducerat hållfastheten till ca 50—60 % av ursprunglig hållfasthet. I vissa partier av byggnaden är träpålarna dessutom överbelastade till det dubbla, normalt tillåtna värdet. Bakterieangreppen är pågående och åtgärder bör därför vidtagas innan större skador uppstår i byggnaden.

Av ovanstående framgår att grundförstärkningsalternativ 2 i vår »PM angående ombyggnad och grundförstärkning av byggnader för riksdag och riksbank på Helgeandsholmen» bilaga 1 av den 12 januari 1968 utgår.

Sammanfattningsvis kan följande sägas. Om byggnaderna skall bevaras i befintligt skick eller byggas om måste en grundförstärkning enligt alternativ 1 utföras inom en relativt snar framtid. Byggnadernas rörelser måste hållas under kontroll medelst fortgående precisionsavvägningar. Stockholm den 20 mars 1968.

Högaktningsfullt

SVEN TYRÉN AB

Sven Tyrén

Yttrande från Trätekniska centrallaboratoriet

UNDERSÖKNING AV ANGREPP I PÅLAR OCH RUSTBÄDDEN UNDER RIKSDAGSHUSET

Föresättning

Ur två provgropar vid riksdagshuset har genom uppdragsgivarens försorg provmaterial upptagits från pålgrundläggningen och insänts till Trätekniska Centrallaboratoriet (TTCL) för undersökning. Avsikten med provningen var att fastställa omfattningen av eventuella röt- resp. bakterieangrepp samt bestämma den mot angreppen svarande nedsättningen i tryckhållfasthet hos trämaterialiet.

Material

Provmaterialiet utgjordes delvis av borrhärnor och delvis av större vedstycken. Träslaget i allt material var furu.

Uppdragsgivaren uttog två borrhärnor och ett större vedstycke ur var och en av tre pålar (nr 1—3) invid provgrop 1. Dessutom erhöles för undersökning ett större vedstycke härrörande från rustbädden och en stödpåle vid denna provgrop. Provbitarnas läge i grundkonstruktionen framgår av bil. 1.

Från provgrop 2 stod endast två borrhärnor ur en påle (nr 4) och en bit av rustbädden till förfogande. Enligt uppdragsgivarens uppgift var nivån av rustbädden densamma som vid provgrop 1. Båda borrhärnorna hade tagits strax under rustbädden.

Tryckprovningens omfattning och utförande

Ur rustbäddsprovet från provgrop 2 uttogs 5 tryckprismor om $20 \times 20 \times 60$ mm enligt fig. 1.

Ur stödpålen från grop 1 utsågades två tvärsnitt om 10 cm på nivåerna 0,15 m resp. 0,45 m. Tre tryckprismor om $20 \times 20 \times 60$ mm uttogs ur varje tvärsnitt enligt fig. 2. Två tvärsnitt om 10 cm och 47 cm c/c-avstånd utsågades ur rustbäddsprovet från provgrop 1. Ur varje tvärsnitt uttogs två tryckprismor om $20 \times 20 \times 60$ mm enligt fig. 2. Läget av tryckprismor ur pålarna nr 1—3 framgår av fig. 2. Varje prisma ur pålarna mätte $16,5 \times 16,5 \times 50$ mm.

Totalt provades således 20 st prismor. Littereringen framgår av fig. 1 och 2.

Tryckprovningen utfördes i en hydraulisk provningsmaskin av märket Amsler. Belastningshastigheten avpassades till 0,2 mm/min. Fuktkvoten u anger vattenmängden i procent av virkets torra vikt. Volymvikten r_{ou} beräknades på följande sätt:

$$r_{ou} = \frac{\text{vikt i torrt tillstånd (g)}}{\text{volym vid fuktkvot u (cm}^3\text{)}}$$

Resultat av tryckprovningen

Tryckhållfastheten hos de provade prismorna redovisas i tabell 1. Volymvikt och fuktkvot framgår av samma tabell. Medeltryckhållfastheten för rustbädden i provgrop 1 uppgår till 188 kp/cm² medan motsvarande värdet för

rustbäddsprovet ur provgrop 2 är 195 kp/cm². I stödpålen (provgrop 1) är hållfastheten i genomsnitt 182 kp/cm², men detta värde är mindre intressant då stödpålen ej har någon bärande funktion. För pålarna kan det anses realistiskt att räkna med tryckhållfastheten 130 kp/cm² i en 5 cm bred yttre zon av pålarnas tvärsnitt. (Se mikroskopiska undersökningen.) Enligt uppdragsgivarens uppgift uppgår pålarnas tvärsnittsdiаметer till ca 22 cm. Den yttre provade zonen utgör alltså ca 70 % av hela tvärsnittsarean.

Som normalt medelvärde för tryckhållfastheten av virke med volymvikt 0,40 (volymvikt beräknad såsom i denna rapport) kan antas 250 kp/cm². Med hjälp av dessa data kan hållfasthetsnedsättningen uppskattas. Vid denna uppskattning bör dock även hänsyn tas till att ursprungligen volymvikten och därmed hållfastheten ofta är lägst vid pålens centrum, så att angreppet skadar de starkaste partier i pålen. Nedsättningen i tryckhållfasthet har uppskattats att uppgå till 40—50 %.

Omfattning och utförande av den mikroskopiska undersökningen

Följande provmaterial undersöktes mikroskopiskt:

Provbitarna nr 1—3 ur påle nr 1—3, provgrop 1 (se bil. 1).

Rustbädd, provgrop 1.

Stödpåle: Skiva vid kapade änden, provgrop 1 (höjd —0,50 m).

Borrkärnor: nr 2 (påle 1, provgrop 1), nr 7 och 8 (påle 4, provgrop 2).

Rustbädd: provgrop 2.

Ca 20 μ tjocka snitt tvärs fibrerna framställdes med en mikrotom. I enstaka fall undersöktes även radiella 20 μ tjocka längdsnitt.

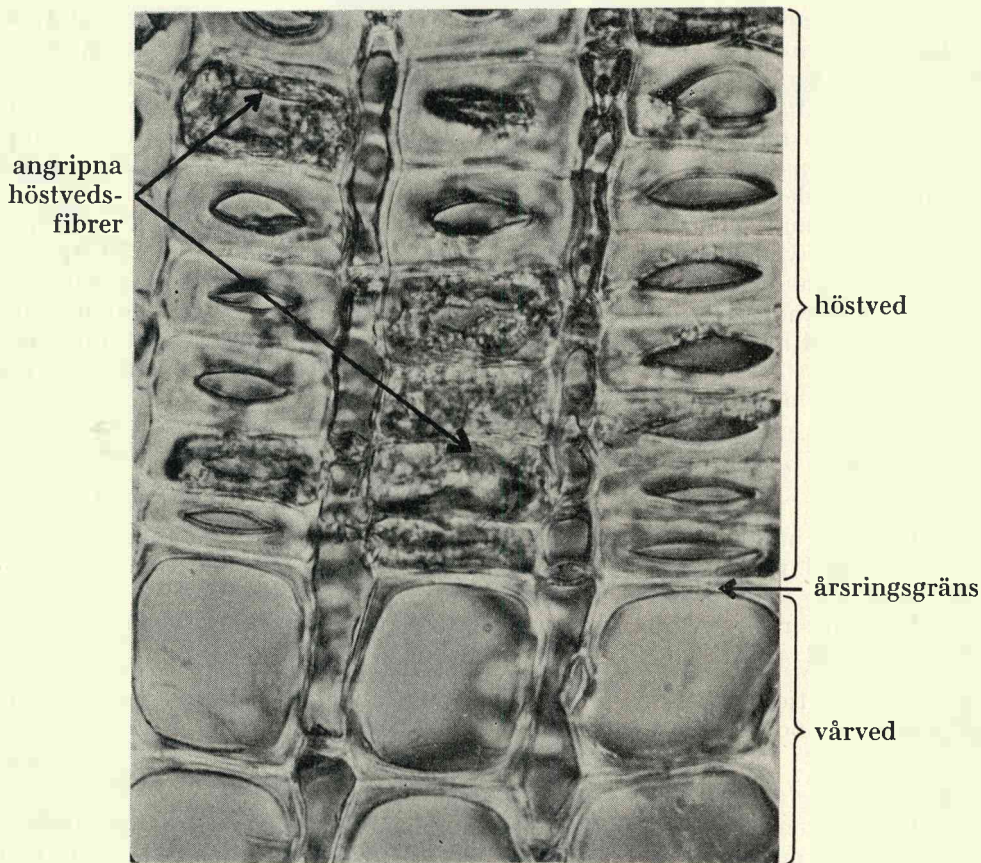
Resultat av den mikroskopiska undersökningen

Intensiteten och djupet av angreppen räknade från virkesstyckets periferi redovisas i tabell 2. Intensiteten har angetts genom ett eller flera + tecken. Givetvis är denna typ av klassificering baserad på bedömning. Svagt angrepp har angivits med ett + tecken och svårt angrepp med fyra + tecken. Då inget angrepp konstaterats har detta angivits med 0 tecken.

Med kärnvedsreagens har i en del fall gränsen mellan splint- och kärnved bestämts. Denna bestämning är något osäker i angräpet virke.

I stort sett sammanfaller gränsen mellan mörkt missfärgad ved och ljus ved med splintved-kärnvedgränsen. Splintvedszonen i de undersökta pålarna är mellan 3—6 cm bred. Angreppet är huvudsakligen lokaliserat till splintvedszonen (se tabell 2, borrkärna 2 ur påle 1).

Skadorna anses till största delen vara förorsakade av bakterier. I några fall har dock även svampangrepp konstaterats, vilket har angivits i tabell 2. De angripna partierna i virket ligger företrädesvis i de tjockväggiga fibrerna (höstvedsfibrer) d. v. s. i höstveden och där ofta nära årsringsgränsen. Fig. 3 är en mikrofotografi av vedstrukturen, ca 3 cm in i påle 1 och visar tydligt de angripna höstvedsfibrerna.

Man bör komma ihåg att undersökningsmaterialet enbart ger en orienterande bild av skadeomfattningen.

Sammanfattning

Nästan all splintved i det undersökta materialet är angripen av bakterier (även av svamp i en del fall). Denna zon är i genomsnitt ca 5 cm bred och utgör ca 70 % av pålarnas tvärsnittsarea. Pålarnas tryckhållfasthetsnedsättning har uppskattats vara mellan 40—50 %. Undersökningen ger en orienterande bild av skadeomfattningen.

Undersökningen har utförts av lic. J. B. Boutelje, Svenska Träforskningsinstitutets trätekniska avdelning och civ. ing. G. Edlund, TTCL.

Stockholm den 26 februari 1968

TRÄTEKNISKA CENTRALLABORATORIET

L E Nelsson

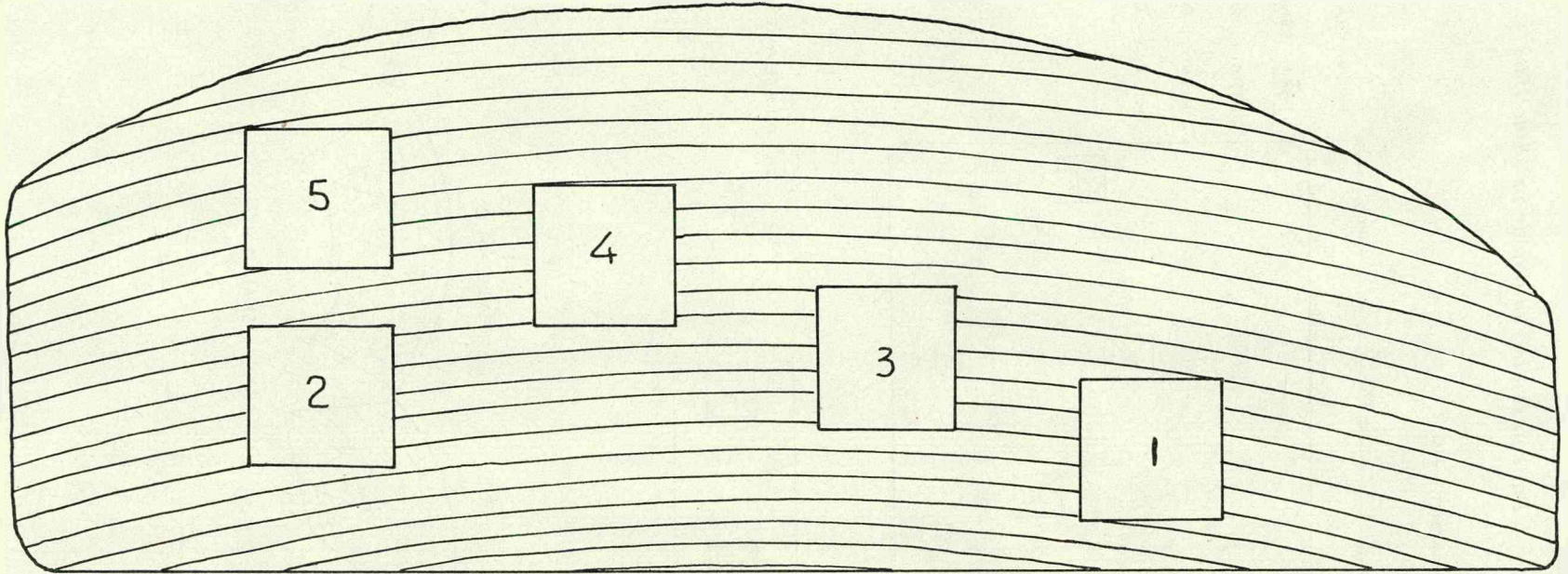
Tabell 1. Resultat av tryckprovning

	Prisma Nr	Fuktkvot %	Vol. vikt ρ_{ou} g/cm ³	Brottlast kp	Tryck- hållf. kp/cm ²	Prismans stl mm		
Provgrupp 1	Rustbädd —0,80 m	1	99	0,412	776	194	20×20×60	
		1K	55	0,403	854	213	20×20×60	
		2	116	0,384	632	158	20×20×60	
		2K	66	0,379	746	187	20×20×60	
	Stödpåle —0,45 m	3	127	0,405	668	167	20×20×60	
		4	123	0,457	794	198	20×20×60	
		5	118	0,447	690	172	20×20×60	
		Stödpåle: —0,15 m	6	175	0,386	476	119	20×20×60
			7	145	0,422	706	176	20×20×60
	8		118	0,473	890	222	20×20×60	
	Påle 1	9	176	0,391	350	129	16,5×16,5×50	
		10	155	0,398	382	144	16,5×16,5×50	
	Påle 2	11	195	0,360	284	104	16,5×16,5×50	
12		154	0,410	430	158	16,5×16,5×50		
Påle 3	13	192	0,368	270	99	16,5×16,5×50		
Provgrupp 2	Rustbädd —0,80 m	1	106	0,434	717	177	20×20×60	
		2	104	0,429	728	180	20×20×60	
		3	98	0,379	529	130	20×20×60	
		4	93	0,484	910	225	20×20×60	
		5	103	0,502	1067	265	20×20×60	

Tabell 2. Angreppsintensitet på olika djup i pålar och rustbädd.

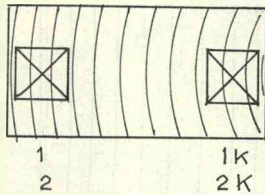
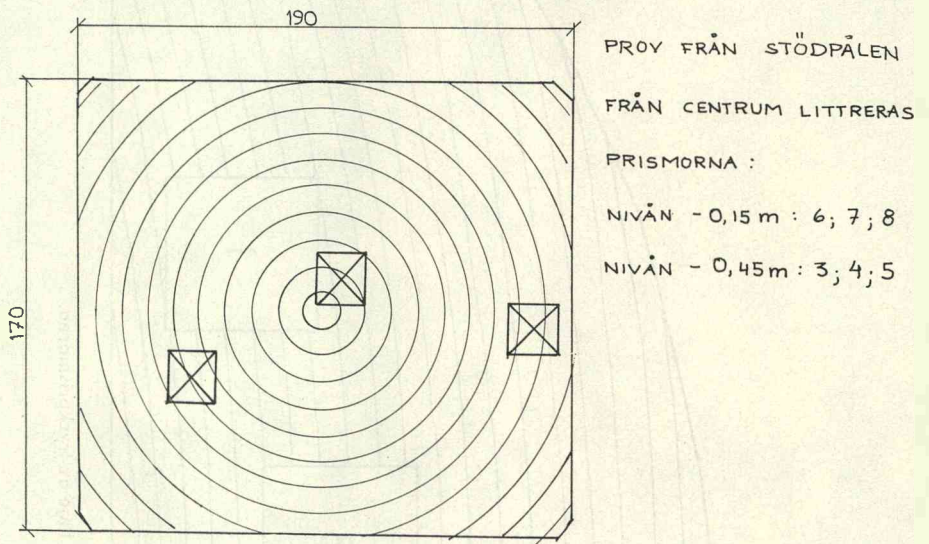
angrepps- intensitet		djupet räknat från periferin av virkesstycket
Provbit 1 (påle 1, provgrup 1)	+++ ++ +	perifert, svamphyfer 1—3 cm inåt ca 5 cm inåt
Provbit 2 (påle 2, provgrup 1)	+++ ++ +	perifert svamphyfer 1—3 cm inåt, svamphyfer ca 5 cm inåt
Provbit 3 (påle 3, provgrup 1)	+++	till 1,5 cm inåt
Rustbädd (provgrup 1)	+++ ++	till ca 1 cm från kant, förmodligen splintved till ca 1 cm från kant, förmodligen kärnved
Stödpåle (provgrup 1)	++ +	1—2 cm från kant, mögelröta 5—6 cm från kant, svampangrepp
Borrkärna nr 2 (påle 1, provgrup 1)	+ 0	ca 4 cm inåt (splintved) ca 6 cm inåt (kärnved)
Borrkärna nr 7 (påle 4, provgrup 2)	+++ 0	ca 1 cm inåt ca 3,5 cm inåt
Borrkärna nr 8 påle 4, provgrup 2) 0? enstaka fibrer angripna	+++	ca 1 cm inåt ca 4,5 cm inåt
Rustbädd (provgrup 2)	+++ +	till 1 cm inåt på märgsidan av plan- kan, förmodligen splintved till 1 cm inåt på ytsidan av plankan, förmodligen splintved

Fig. 1. Skala 1:1

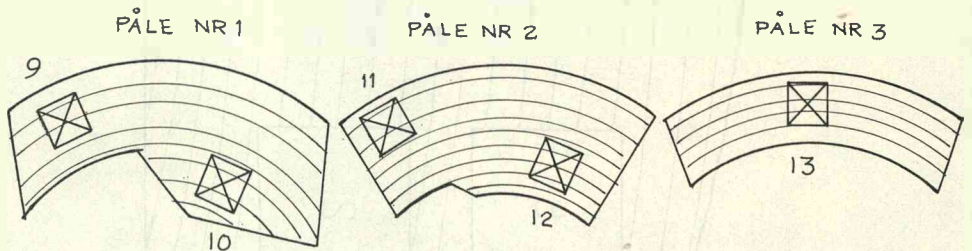

Tvärsnitt av rustbädd ur provgröp 2 med läge av tryckprismorna.

TRÄTEKNISKA CENTRALLABORATORIET FIG. 2

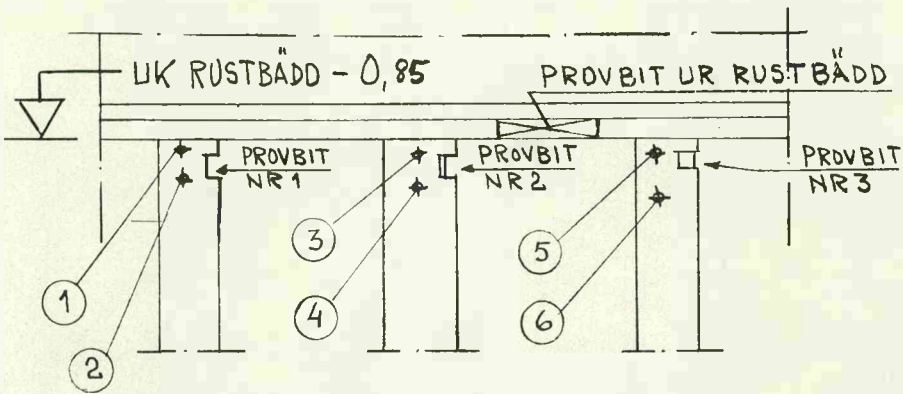
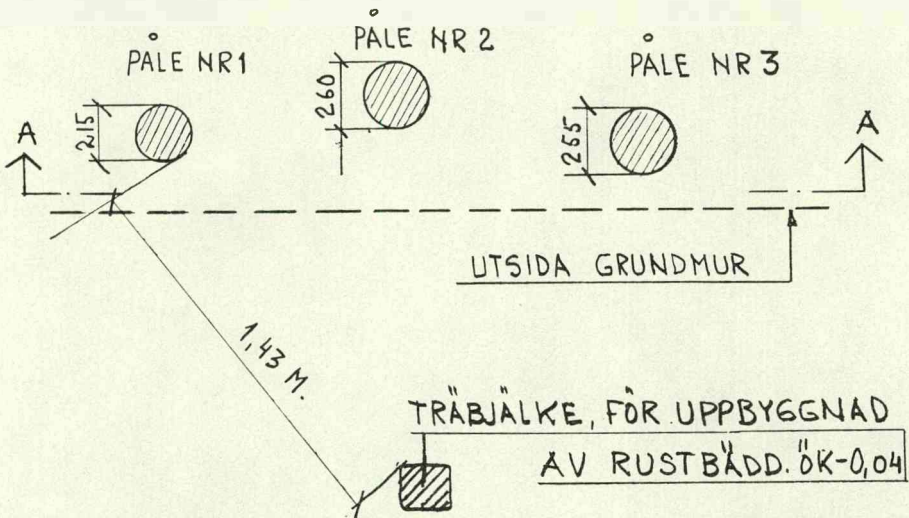
PROV UR RUSTBÄDD

SKALA 1:2

RIKSDAGSHUSET
UNDERSÖKNING AV TRÄPÄLAR.
PROVGRÖP NR 1. (I GÅRD)

PLAN 1:20

A - A 1:20

① = BORRPROV

STH DEN 23. 1. 1968
SVEN TYRÉN AB

STATENS PLANVERK, Planbyrån

Till Styrelsen för riksdagens förvaltningskontor

Lokalisering av ett framtida riksdagshus

Planverket har för yttrande tillställts en av byggnadsstyrelsen framlagd utredning, »Riksdagens hus. Från två- till enkammarssystem». Vid sin bedömning av denna fråga har verket i huvudsak varit hänvisat att grunda sin uppfattning på tillgängligt och i sammanhanget belysande översiktligt material, främst »Huvudstad» där byggnadsstyrelsens långsiktiga planering av lokal-försörjningen för statlig verksamhet i stockholmsområdet redovisas, samt även den sammanfattning av en kommande utredning om lokaliseringen av statlig förvaltning till Södra Klara, som visades i samband med utställandet av riksdagshusutredningen i bankhallen vid Gustav Adolfs torg.

Till en början vill planverket konstatera att alternativen ombyggnad av nuvarande riksdagshus eller nybyggnad på Nedre Norrmalm kostnadsmässigt i stort sett är jämförbara samt att en nybyggnad på Helgeandsholmen inte ger samma utvecklingsmöjligheter som en nybyggnad på Nedre Norrmalm. Utgående från den beräkning av riksdagens framtida lokalbehov, som redovisas i utredningen, har planverket sökt bilda sig en uppfattning om konsekvenserna på *längre sikt* av en förläggning av riksdagens hus enligt något av de tre alternativen. Det har därvid bedömts såsom väsentligt att man väljer ett läge, som tillfredsställer högt ställda krav på funktion och stadsbild. Funktionskraven bör då gälla inte bara goda inre och yttre samband utan även möjligheterna till *flexibilitet* för att kunna möta framtida behov. Utredningens hypotetiskt uppställda önskemål beträffande stadsbilden (sid. 31) bör också tillmätas stor vikt.

De uppställda kraven kan synas svårförenliga och svåra att helt tillfredsställa. Emellertid föreligger, som utredningen påpekar, ett förhållande som i sammanhanget uppenbarligen måste ges stor betydelse: »Nedre Norrmalm kommer att undergå en genomgripande sanering och förnyelse, varvid området bl. a. kommer att inrymma nya regeringsbyggnader, vilket kan ses som en lika betydelsefull byggnadsfråga som riksdagshusfrågan. Att dessa förhållanden inträffar samtidigt som riksdagens byggnadsfråga aktualiseras måste ses som en unik situation, som inte torde återkomma. Ytterligare studier och överväganden synes med hänsyn till dessa förutsättningar berättigade.» (sid. 69)

Planverket vill även understryka vad generalplaneberedningens expertutskott anfört i sitt yttrande den 29 november 1967 (bilaga 3:2): »Expertutskottet finner det mest troligt att om man skulle bestämma sig för att flytta riksdagen till Nedre Norrmalm, kommer man vid den slutliga utformningen av riksdagshusprojektet att finna det alltför vanskligt att stanna vid halv-

mesyrer och hellre acceptera att konsekvenserna av beslutet får bli att stadsplanen för området omarbetas radikalt med utgångspunkt från de nya förutsättningarna.»

Mot den sålunda antydda bakgrunden och med tanke på att de översiktliga och stadsbildsmässiga bedömningarna enligt planverkets mening bör ges avgörande betydelse vid värderingen av de tre alternativen, anser verket att en förläggning av riksdagens hus till Nedre Norrmalm, alltså i enlighet med alternativ 3, i det långsiktiga perspektivet framstår som det mest hållbara lokaliseringsalternativet, trots de initialsvårigheter som är förknippade med ett sådant genomförande. Verket vill därför för sin del förordna en förläggning av riksdagens hus i enlighet med detta alternativ. Av de nu studerade underalternativen synes alternativ 3 c därvidlag kunna ge de funktionellt sett bästa resultaten; en fråga som dock måste ytterligare belysas i samband med genomförandet av den föreslagna arkitekttävlingen. Planverket utgår från att i denna för både huvudstaden och riket viktiga angelägenhet staden är villig att medverka till en omprövning av den nyligen av staden antagna cityplanen i här aktuella delar.

För det fall att riksdagen beslutar sig för en flyttning från Helgeandsholmen utgår planverket från att Helgeandsholmens framtida användning blir föremål för en förnyad utredning.

Slutligen hemställer planverket, att vid en kommande arkitekttävling om utformningen av det framtida riksdagshuset, verket i någon form beredes tillfälle att på ett tidigt stadium framlägga sina synpunkter på tävlingsprogram och tävlingsförslag.

I handläggningen av detta ärende har deltagit överdirektören Nilsson, beslutande, byggnadsrådet Jonsson, byråchefen Friberger samt byrådirektören Winberg, föredragande. Stockholm den 27 mars 1968.

ERIK NILSSON

/ Gösta Winberg

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Styrelsen för riksdagens förvaltningskontor

Angående byggnadsstyrelsens betänkande »Riksdagens hus, från två- till enkamarsystem, teknisk-ekonomisk utredning».

Riksantikvarieämbetet har av byggnadsstyrelsen under hand anmodats avge yttrande till Eder över rubricerade betänkande senast denna dag för att ämbetets synpunkter skall kunna beaktas vid Eder skrivelse till riksdagen.

Då ämbetet först nyligen fått del av betänkandet i form av korrektur och så sent som i går presenterats för det fullständiga utredningsmaterialet, har tiden ej tillåtit ämbetet att göra en värdering av det nuvarande riksdagshuset i dess helhetsmiljö.

Med denna reservation finner sig ämbetet kunna ansluta sig till utredningens allmänna värderingar *både* vad gäller det nuvarande riksdagshusets kulturhistoriska värde och dettas beroende av att den ursprungliga arkitekturen i väsentliga avseenden bevaras (bl. a. sid. 39) *och* vad gäller de stadsbildsmässiga förutsättningarna, önskemålen och bedömningarna (bl. a. sid. 28, 31—32, 38—39, 45—46, 54, 57 ff).

Under hänvisning till dessa värderingar anser sig ämbetet böra avvisa *alternativ 2*, som utgår från att nuvarande riksdagshus och riksbank ersättes med nybyggnad för riksdagshus, utan att något av underalternativen a, b eller c motsvarar alla de uppställda önskemålen beträffande stadsbilden (sid. 45—46).

För *alternativ 1* — ombyggnad av nuvarande riksdagshus — utvidgat med att även riksbankshuset bevaras och under förutsättning av relativt skon samma ingrepp i båda byggnaderna, d. v. s. närmast alternativ 1 b, talar enligt ämbetets mening — förutom byggnadernas kulturhistoriska egenvärde — den långa tradition, som riksdagen haft på platsen, vilket argument även anförts av Eder i skrivelse den 6 december 1966 till riksdagens bankoutskott. Jämfört med alternativ 3 — nybyggnad på Nedre Norrmalm — kan också de kulturhistoriska egenvärdena hos stor del av bebyggelsen öster om Malm-torgsgatan bevaras (sid. 26).

Alternativ 3 — nybyggnad på Nedre Norrmalm — synes innebära en tro- ligen enastående möjlighet att *dels* utforma Gustav Adolfs torgs fond repre- sentativt, *dels* gestalta Helgeandsholmen med utgångspunkt från den natu- rliga topografien och med en bebyggelse mindre utrymmeskrävande än den nya riksdagens.

Frågorna om Helgeandsholmens och Gustav Adolfs torgs fonds utformning bör emellertid ej betraktas såsom separata och kräver därför ytterligare be- lysning, lämpligen genom en arkitekttävling, som i första hand bör omfatta nybyggnad av riksdagshus på Nedre Norrmalm och en bebyggelse på Helge- andsholmen enligt nyssnämnda principer, exempelvis för riksbanken, vars

lokalbehov endast är ungefär hälften av riksdagens (sid. 48). Vid sidan härav bör möjligheterna att bevara de nuvarande riksbyggnaderna ytterligare studeras. Först därefter bör enligt ämbetets uppfattning beslut fattas om riksdagens förläggning.

Ämbetet vill framställa önskemål om att bli representerat i en tävlingsjury och förklarar sig berett medverka med rådgivning vid ett fortsatt studium avseende ett alternativ med de nuvarande riksbyggnadernas bevarande.

Ämbetet önskar slutligen framföra såsom sin åsikt att kostnadsskillnaderna mellan de olika alternativen ej bör få tillmätas avgörande betydelse i denna riksfråga.

Vid avgivandet av detta yttrande har undertecknad riksantikvarie varit beslutande, chefen för ämbetets byggnadsminnesavdelning avdelningsdirektören Per-Olof Westlund deltagande och undertecknad byråchef föredragande. Stockholm den 27 mars 1968.

SVEN B. F. JANSSON

/ Sven Söderholm

STOCKHOLMS
STADSKOLLEGIUM

Stadskollegiet har beretts tillfälle att avge yttrande över ett av byggnadsstyrelsen den 25 mars 1968 framlagt betänkande »Riksdagens hus, från två-till enkammarsystem, teknisk-ekonomisk utredning».

I ärendet har ett gemensamt utlåtande upprättats av stadsbyggnads- och fastighetskontoren samt generalplaneberedningens kansli.

Med bifall till föredragande borgarrådets hemställan i en den 27 mars 1968 upprättad promemoria får stadskollegiet härmed meddela, att staden är villig medverka till anordnandet av en arkitekttävling för det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobsgatan och Jakobstorg i norr och [Västra Trädgårdsgatan]* i öster, varvid tävlingsuppgiften bör vara att framlägga förslag till riksdagshus enligt något av alternativen 1, 2 eller 3 a och att ange principiell utformning av de delar av området som inte behövs för riksdagen men som efter om- eller nybyggnad bör användas för statsdepartement eller dylikt. Protokollsutdrag kommer att översändas separat. Stockholm den 27 mars 1968.

På stadskollegiets vägnar:

GUNNAR HJERNE

Nils Hallerby

Hans Calmfors

* [I originalet står på grund av felskrivning »Kungsträdgårdsgatan».]

Utdrag ur protokoll, fört vid sammanträde med stadskollegiet i Stockholm onsdagen den 27 mars 1968 kl. 15.30—16.30.

§ 13.

Med bifall till hemställan av borgarrådet Hallerby i en den 27 mars 1968 dagtecknad promemoria (*Bil. J*) beslöt stadskollegiet såsom yttrande över byggnadsstyrelsens föreliggande betänkande »Riksdagens hus, från två- till enkammarssystem, teknisk-ekonomisk utredning» uttala, att staden är villig medverka till anordnandet av en arkitekttävling för det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobsgatan och Jakobstorg i norr och Kungsträdgårdsgatan i öster, varvid tävlingsuppgiften bör vara att framlägga förslag till riksdagshus enligt något av alternativen 1, 2 eller 3 a och att ange principiell utformning av de delar av området som inte behövs för riksdagen men som efter om- eller nybyggnad bör användas för statsdepartement eller dylikt.

Till protokollet gjordes *särskilda uttalanden*

dels av herr *Knut Olsson* (*Bil. K*),

dels av borgarrådet *Mehr* (*Bil. L*) med instämmande av borgarråden *Carlson* och *Forsberg*, herr *Aronson*, fru *Lundgren*, herrar *Thörnlund*, *Sjöberg* och *Björnström* samt herr *Knut Olsson*.

Denna paragraf skulle anses omedelbart justerad.

Enligt protokollet:

Hans Calmfors

Bil. J till stadskollegiets protokoll för den 27 mars 1968, § 13.

P. M.

i anledning av hemställan om stadens yttrande över ett av byggnadsstyrelsen framlagt betänkande angående riksdagens lokalfrågor.

Riksdagens förvaltningskontor har i skrivelse till Stockholms stad hemställt om stadens yttrande över ett av byggnadsstyrelsen den 25 mars 1968 framlagt betänkande, »Riksdagens hus, från två- till enkammarssystem, teknisk-ekonomisk utredning». Betänkandet bilägges (Bilaga).

I anledning av denna hemställan har inom stadsbyggnads- och fastighetskontoren samt generalplaneberedningens kansli upprättats ett utlåtande i ärendet, avgivet av direktören Åke Hedtjärn, utredningschefen Anders Nordberg, stadsbyggnadsdirektören Göran Sidenbladh och chefsarkitekten Torsten Westman. Utlåtandet, som inledningsvis ger en sammanfattning av byggnadsstyrelsens betänkande, har följande lydelse.

»Den utredning som byggnadsstyrelsen har gjort om riksdagens hus betecknar styrelsen som en teknisk-ekonomisk utredning. De alternativ, som redovisas, har värderats ur funktionella, tekniska, ekonomiska och genomförandesynpunkter. Styrelsen framhåller att det också har varit nödvändigt att göra vissa antaganden och värderingar beträffande stadsbilden. Inom ramen av sitt uppdrag har styrelsen dock ej kunnat göra sådana generella studier av stadsbilsproblemen som måste ligga till grund för ett slutligt ställningstagande (avsnitt 4.33). Styrelsen gör också förbehållet att vid det slutliga ställningstagandet bör även andra faktorer invägas. Dit hör hänsyn till kulturhistoriska värden och till den politiska traditionen som är knuten till nuvarande riksdagshus och till Helgeandsholmen, faktorer som styrelsen inte ansett sig ha att bedöma.»

Byggnadsstyrelsens slutliga värderingar gäller de tre huvudalternativen,
alt. 1, ombyggnad på Helgeandsholmen
alt. 2, nybyggnad på Helgeandsholmen
alt. 3, nybyggnad på Nedre Norrmalm

Särskilda värderingar görs av de redovisade underalternativen, men det betonas att dessa bör ses som utredningsmaterial, ej som förslag. Endast i vissa hänseenden visar den teknisk-ekonomiska utredningen markanta skillnader mellan alternativen. Byggnadsstyrelsen konstaterar dessutom att olika faktorer i bedömningen pekar i olika riktningar och att följaktligen inget av alternativen kan utpekas som tveklöst överlägset.

Styrelsen anför att de funktionella kraven bör ges stor tyngd och kompromisser med avseende på dem undvikas. Undermåligt ur funktionssynpunkt är emellertid enligt styrelsens bedömning inget av huvudalternativen.

När styrelsen sätter *alternativet 1, ombyggnad på Helgeandsholmen* (kostnad 155 milj.) efter nybyggnadsalternativen, grundar sig denna bedömning främst på att detta alternativ naturligt nog tycks ge ett sämre resultat än

nybyggnadsalternativen från funktionell synpunkt men ändå drar en högre kostnad än en nybyggnad på Helgeandsholmen.

Enligt styrelsens bedömning bör därför ombyggnadsalternativet komma i fråga endast om man värderar de existerande riksbyggnaderna så högt ur kulturhistorisk synpunkt och som bärare av politisk tradition, att man av sådana skäl vill göra de erforderliga eftergifterna i fråga om funktionsduglighet och kostnader. Resultatet av utredningen av ombyggnadsalternativet kan således också sägas vara att om riksdagen önskar besluta att det nuvarande riksdagshuset skall bevaras och om- och tillbyggas för enkammarriksdagens behov, så är en sådan lösning av frågan i och för sig också möjlig. Det uppställda programmet kan klaras, men de funktionella anspråken får sättas lägre än vid nybyggnad.

Från stadsbildssynpunkt förefaller det alternativ, 1 a, som utarbetats av professor Sven Ivar Lind, ha stora förtjänster beträffande utformningen av de nya byggnader på Riksbankens mark som tillbyggs riksdagshuset. Det nya gårdsrum som förslaget innehåller öppnar sig vackert mot vattnen västerut, och genom en ny gångbro över Stallkanalen till de nuvarande kanslilokalerna kan ett funktionsmässigt samband med dessa erhållas.

För egen del rekommenderar byggnadsstyrelsen *alternativet 2, nybyggnad på Helgeandsholmen* (kostnad 130 milj.). De funktionella kraven blir väl tillgodosedda vid en sådan lösning, som dessutom ger de lägsta kostnaderna och är enklast att genomföra. Eftersom några byggnadsförslag ej föreligger, måste man emellertid acceptera en osäkerhet i fråga om stadsbilden. Styrelsen anför att det uppställda programmet, som ger riksdagen totalt sett ungefär dubbelt så stora lokalytor som den nu har, beräknas ge en byggnadsvolym som är ungefär lika stor som de nuvarande riksbyggnadernas men att jämfört med nuvarande förhållanden ger de underalternativ som har prövats dock en ökad öppenhet åt luft- och vattenstråket Strömmen.

Det alternativ som byggnadsstyrelsen förordar innebär alltså en radikal förändring genom att det nuvarande riksdagshuset rivs och ersätts med ett nytt byggnadsverk på Helgeandsholmen. Det förefaller troligt att en arkitektävling om projektet kan ge intressanta lösningar så mycket mer som det inte är givet att ett skickligt genomarbetat projekt måste vara bundet av samtliga de restriktioner med hänsyn till stadsbilden som byggnadsstyrelsen har uppställt.

Byggnadsstyrelsen räknar med att nästa led i förberedelsearbetet för riksdagshusprojektet bör vara en arkitektävling om bebyggelsens utformning på Helgeandsholmen. Styrelsen konstaterar, att en sådan tävling utan förskjutning i tidplanen kan omfatta både det av styrelsen förordade nybyggnadsalternativet och ombyggnadsalternativet. Man skulle, framhåller styrelsen, på så sätt kunna få det noggrannare belyst än vad som nu har varit möjligt, hur man vid bevarande av riksdagshuset kan tillfredsställa anspråken på funktionell standard.

Alternativ 3, nybyggnad på Nedre Norrmalm (kostnad 195 milj. kr) anser byggnadsstyrelsen kunna ge de bästa funktionella egenskaperna. Alternativet är å andra sidan dyrare och medför, beroende på vilket underalternativ som väljes, mer eller mindre komplicerade genomförandeproblem. Styrelsen förutsätter att cityplanen kan revideras så att man får erforderlig handlingsfrihet. De tre underalternativen visar i detta avseende helt olika egenskaper.

Alternativ 3 a ligger i kvarteren Johannes Större, Vinstocken och Jakob Större helt söder om Jakobsgatan som i allt väsentligt överensstämmer med

City 67. Man förutsätter dock att Regeringsgatan och Malmtorgsgatan överbyggs för att medge erforderliga kontakter mellan de tre kvarteren. Förslaget innebär således inga plantekniska komplikationer för staden och är det underalternativ som, relativt sett, är enklast att genomföra.

Alternativ 3 b, upprättat av professor Paul Hedqvist, förutsätter att kvarteren Vinstocken, Sankt Per och Torviggen disponeras för Riksdagshuset. Enligt det s. k. Storviggenprojektet erfordras de två senare kvarteren för parkeringshus och delar av tunnelbanestation. Parkeringshuset skall till ungefär halva sin volym betjäna bebyggelsen norr om Herkulesgatans nuvarande sträckning, medan resten betjänar områden söder om samma gatulinje. Därtill kommer att den försörjningsgata under jord som betjänar parkeringen under Brunkebergstorg och det projekterade hotellets varumottagning m. m. inte kunnat ges infart annorstädes än i parkeringshuset. Om alternativ 3 b skall kunna genomföras förutsätter detta en radikal omarbetning av Storviggenprojektet (såsom också förutsatts av professor Hedqvist). I avvaktan därpå måste de långt framskridna förberedelserna för projektets genomförande avbrytas. För staden uppkommer således en utomordentligt besvärande situation och det är därför icke möjligt att hålla öppet för en förläggning av Riksdagshuset enligt alternativet 3 b.

Alternativ 3 c förutsätter en mycket omfattande ändring av City 67. Jakobsgatan förvandlas till gägata och Fredsgatan och Arsenalsgatan breddas för dubbelriktad trafik mellan Tegelbacken och Kungsträdgårdsgatan. Herkulesgatan förlängs österut från Brunkebergstorg till Regeringsgatan. Den trafikföring som detta förslag förutsätter har tidigare blivit prövad, varvid man funnit att den inte kan fungera. Alternativ 3 c kan av dessa skäl inte heller diskuteras.

De komplikationer, som radikala omarbetningar av den södra citydelens planläggning medför, har redovisats i generalplaneberedningens skrivelse den 21 december 1967, återgiven i byggnadsstyrelsens utredning (bilaga 3).

Byggnadsstyrelsen har (i slutet av avsnitt 9) förordat att staden beredes tillfälle att bedöma av utredningen berörda frågor. Skulle staden härvid »avstyrka en förläggning av riksdagshuset till Nedre Norrmalm bör detta alternativ enligt byggnadsstyrelsens mening definitivt avföras». Enligt vad ovan redovisats synes staden kunna uttala att av de tre visade underalternativen till riksdagshus på Norrmalm, kan endast alternativet 3 a genomföras utan mycket stora olägenheter för staden. Den fortsatta utredningen skulle således kunna omfatta ombyggnad på Helgeandsholmen, nybyggnad på Helgeandsholmen eller nybyggnad i huvudsak enligt alternativ 3 a.

Synpunkter på riksdagshusfrågan

De bedömningsgrunder som Stockholms stad har anledning lägga på frågan om förläggning och utformning av en permanent byggnad för riksdagen är i huvudsak av tre slag.

Staden har intresse av att medverka till att riksdagen får en god lösning av sin lokalfråga med erforderliga expansionsmöjligheter och goda kontakter med statsdepartementen och övriga delar av rikets administration, som samarbetar med riksdagen. Staden medverkar sedan åtskilliga år till att den sydvästra delen av Klara successivt skall kunna ombyggas för sådana statliga behov. Regeringsbyggnaderna anser byggnadsstyrelsen för sin del vara en lika betydelsefull fråga som riksdagshusfrågan, och staden bör visa full förståelse för att även denna statliga byggnadsfråga kan få en fullgod lösning.

Staden måste å andra sidan bevaka att de statliga behoven inte kommer i öppen konflikt med den för staden och dess näringsliv utomordentligt angelägna omdaning av Stockholms city. På grund av regleringens genomgripande natur, de höga kostnaderna och vikten av att stadsdelen kan fungera någorlunda väl under omdaningstiden måste omdaningen bedrivas med sträng planmässighet och kontinuitet.

Slutligen är omvärldens om stadsbilden kring Helgeandsholmen och Gustav Adolfs Torg ett stadens synnerliga intresse. Inledningsvis har konstaterats att frågan om riksdagshusets förläggning och utformning i byggnadsstyrelsens utredning enligt direktiven belysts ur teknisk-ekonomiska synpunkter. Den effekt som alternativa lösningar har på stadsbilden har endast behandlats på så sätt att hypotetiska restriktioner applicerats på funktionsstudier belysande Helgeandsholmens utnyttjandemöjligheter. Styrelsen markerar att detta material inte är tillräckligt för någon *slutlig* bedömning av stadsbilsfrågan utan räknar med att denna får göras senare, när en tävling om ny- eller ombyggnad av Helgeandsholmen har genomförts.

På basis av det utredningsmaterial som nu föreligger har byggnadsstyrelsen från teknisk-ekonomiska utgångspunkter rekommenderat en nybebyggelse på Helgeandsholmen framför en nybyggnad på Nedre Norrmalm. Här har redovisats att de *teknisk-ekonomiska skälen* har utomordentligt stor tyngd, när det gäller de cityalternativ som inkräktar på stadsområdet norr om Jakobsgatan. Det uppkommer då en situation för cityomdaningen, som staden ej kan ta på sig ansvaret för. Även ett riksdagshus i kvarteren mellan Gustav Adolfs Torg och Jakobsgatan i princip enligt alternativ 3 a är *ekonomiskt sett* en ofördelaktigare lösning än Helgeandsholmsalternativen. Byggnadsstyrelsens utredning och de skisser som utarbetats, visar emellertid att från tekniska och arkitektoniska synpunkter förtjänar detta alternativ, som ej är oförenligt med stadens planläggning, att noggrant övervägas. Även av andra, tungt vägande skäl synes det tveksamt, om man nu bör inrikta det fortsatta arbetet enbart på ny- eller ombyggnadslösningar på Helgeandsholmen.

En fortsatt utredning av alternativet Helgeandsholmen kan nämligen komma att visa att man av hänsyn till *stadsbilden* inte kan placera riksdagens stora byggnadsvolymer där utan väsentliga inskränkningar i program- och funktionskrav. Det är därför angeläget att inte förkasta ett annat läge med andra förutsättningar. Det enda läge som då kan användas torde vara kvarteren vid Gustav Adolfs Torg. Dessa kvarter har emellertid på samma sätt som varje läge på Helgeandsholmen en utomordentlig betydelse för stadsbilden vid Gustav Adolfs Torg. Byggnader på Helgeandsholmen och vid Gustav Adolfs Torg är element i samma stadsbild. En fortsatt utredning bör därför omfatta såväl Helgeandsholmen som kvarteren söder om Jakobsgatan.

I båda fallen kan konflikter uppstå mellan den byggnadsvolymer som programmet önskar och den volym som stadsbilden medger. Programmet bör därför tillåta en viss flexibilitet och ange alternativa möjligheter att fördela volymerna. För alternativet Helgeandsholmen kan t. ex. tänkas en komplettering i de nuvarande kanslilokalerna på andra sidan Stallkanalen.

För att hela denna fråga skall kunna bedömas av riksdagen och staden gemensamt fordras en fortsatt utredning. Den tävling, som under alla förhållanden är tänkt att anordnas, torde med fördel ges den vidgade ram, som här angetts. Tävlingsformen synes vara det enda sättet att med tillräcklig mångsidighet belysa stadsbilsfrågan.

Förslag

Med hänsyn till föreliggande förhållanden synes staden böra uttala följande mening om hur arbetet med riksdagshusfrågan bör fortsättas.

För det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobsgatan och Jakobs Torg i norr och Kungsträdgården i öster skulle staden vara villig medverka till att ordna en arkitektävling, vars uppgift skulle vara att framlägga förslag till Riksdagshus enligt något av de tre alternativen 1, 2 eller 3 a och att ange principiell utformning av de delar av området som inte behövs för Riksdagen, men som efter om- eller nybyggnad bör användas för statsdepartement o. dyl. (Vissa byggnader inom tävlingsområdet avses dock skola bibehållas helt eller delvis medan andra byggnader måhända ej kan ställas till förfogande för kronans räkning.)

Föredragande borgarrådet har anfört följande.

Riksdagens beslut i frågan om ett nytt riksdagshus och dess placering skall fattas i mitten av maj månad 1968. Riksdagens förvaltningskontor skall avge sitt yttrande i ärendet till riksdagen den 4 april 1968. Byggnadsstyrelsens betänkande med redovisning av den av förvaltningskontoret begärda utredningen i frågan förelåg den 25 mars 1968. Det mycket pressade tidsprogrammet har inte medgett att stadens yttrande över byggnadsstyrelsens betänkande kunnat beredas på sedvanligt sätt. I detta läge har de av frågan närmast berörda förvaltningarna uppmanats att gemensamt framlägga ett utlåtande, som förelägges stadskollegiet med förevarande promemoria.

I likhet med vad som anförts i utlåtandet från stadens berörda förvaltningar anser jag att de tidigare närmare beskrivna underalternativen 3 b och 3 c till Nedre Norrmalmsalternativet skulle få sådana svåröverskådliga konsekvenser för cityomdaningen att staden måste avstyrka dessa förslag. Alternativet 3 a däremot, som innebär att ett riksdagshus förlägges till kvarteren Johannes Större, Vinstocken och Jakob Större helt söder om Jakobsgatan, är möjligt att anpassa till stadens planläggning. Samtidigt som det uppenbarligen kan ge ett funktionellt och arkitektoniskt väl utformat alternativ ger det våningsytor som inte bara tillgodoser programmets krav utan också skapar reserver på 30 till 40 procent därutöver.

Byggnadsstyrelsen förordar att nästa led i förberedelserna för riksdagshusprojektet blir en arkitektävling om hur ett riksdagshus på Helgeandsholmen kan utformas. En sådan fortsatt behandling av ärendet är viktig främst ur den synpunkten att ytterligare kunskap krävs om hur ett väl fungerande riksdagshus på Helgeandsholmen eller vid Gustav Adolfs Torg låter sig förenas med de stadsbildsmässiga krav som måste ställas på detta känsliga stadsparti.

Som framhållits i det av de berörda förvaltningarna avgivna utlåtandet kan en sådan fortsatt utredning komma att visa att alternativet Helgeandsholmen ur denna synpunkt är olämpligt och det är därför angeläget att inte förkasta det enda läge som då kan användas, nämligen alternativet 3 a. Därmed blir det av stor betydelse att också detta alternativ görs till föremål för en fortsatt utredning om den handlingsfrihet som de stadsbildsmässiga kraven där kan medge.

Med hänvisning till vad ovan anförts och under åberopande av det av stadens berörda förvaltningar avgivna utlåtandet får jag föreslå

att stadskollegiet såsom yttrande över byggnadsstyrelsens föreliggande be-

länkande uttalar att staden är villig medverka till anordnandet av en arkitekttävling för det område som omfattar hela Helgeandsholmen och den del av Norrmalm som begränsas av Rödbodtorget i väster, Jakobsgatan och Jakobstorg i norr och [Västra Trädgårdsgatan]* i öster, varvid tävlingsuppgiften bör vara att framlägga förslag till riksdagshus enligt något av alternativen 1, 2 eller 3 a och att ange principiell utformning av de delar av området som inte behövs för riksdagen men som efter om- eller nybyggnad bör användas för statsdepartement eller dylikt.

Stockholm den 27 mars 1968

NILS HALLERBY

Borgarrådsberedningen biträder föredragande borgarrådets hemställan.

* [I originalet står på grund av felskrivning »Kungsträdgårdsgatan».]

Bil. K till stadskollegiets protokoll för den 27 mars 1968, § 13.

Särskilt uttalande

Med anslutning till förslaget om arkitekttävling beträffande förslag till riksdagshus med eventuell förläggning till nedre Norrmalm anser jag att tävlingsuppgiften även bör omfatta alternativ 3 b (professor Hedquists förslag).

Enligt min mening — varvid jag självfallet inte haft möjlighet att på den korta remisstiden bedöma de inre funktionella förhållandena — har alternativ 3 b det företrädet, att det bibehåller Regerings- och Malmskillnadsgatornas »öppna utfart» mot Gustav Adolfs torg och därigenom ur stadsbildssynpunkt är att föredraga.

Yttrandet att detta förslag »skulle få sådana svåröverskådliga konsekvenser för cityomdaningen att staden svårligen kan acceptera» det anser jag överdrivet.

Att kvarteret S:t Per skulle försvinna som parkeringshus är enbart av godo och byggnadsstyrelsens yttrande att »i övrigt krävs endast små förändringar av cityplanen» anser jag hållbart gentemot yttrandet om »de svåröverskådliga konsekvenserna».

Därest ett nytt riksdagshus förläggs vid Gustav Adolfs torg anser jag — även om frågan inte tillhör remissärendet — att staden i så fall borde träffa överenskommelse med staten om att Helgeandsholmen borde få disponeras för kommunala ändamål, förslagsvis för ett Ungdomens hus eller Allaktivitetshus, vilket skulle kunna ge liv och rörelse åt den annars döda staden kring Gustav Adolfs torg.

Bil. L till stadskollegiets protokoll för den 27/3 1968, § 13.

P. M.

ang. den socialdemokratiska stadsfullmäktigegruppens ståndpunkt med anledning av ifrågasatt permanentning av Riksdagshusprovisoriet vid Sergels Torg.

Vid sammanträde med riksdagens förvaltningskontors styrelse och byggnadsstyrelsen onsdagen den 20 mars — där från stadens sida borgarråden Per-Olof Hanson, Agrenius, Hallerby och undertecknad deltog — angående riksdagshusets permanenta placering riktade en av ledamöterna i förvaltningskontorets styrelse en fråga till stadens representanter.

Han underströk, att det inte var en förfrågan från styrelsen utan hans personliga intresse och gällde hur staden skulle ställa sig om riksdagen skulle finna provisoriet vid Sergels Torg så fördelaktigt, att man föredrog att stanna där för gott och sålunda avstå från annan permanent placering, när man ändå offrade så mycket pengar på en bygghus.

Jag avgav där en deklARATION — som jag visserligen framhöll vara min personliga, men som jag likväl var övertygad hade den socialdemokratiska stadsfullmäktigegruppens i Stockholm fullständiga stöd, vilket även bekräftades vid gruppsammanträde tisdagen den 26 dennes — och jag finner mig böra anmäla denna ståndpunkt till protokollet.

Den socialdemokratiska stadsfullmäktigegruppen avvisar sålunda mycket bestämt förslaget om permanentning av ett eventuellt provisorium för riksdagshuset vid Sergels Torg.

Citys huvudfunktion är att vara ett centrum för näringsliv, handel, banker, företagare- och organisationsvärldens huvudorgan m. m. i Stockholm och regionen. Omdaning av city avser sålunda bl. a. att skapa ett funktionsdugligt city. Samtidigt har planeringen i många år siktat till att kring Sergels Torg skapa en balans mot den ofrånkomligt hårda prägeln av kommersialisering och merkantilisering med en ganska livlös stadsbild efter stängningsdags, genom att ordna ett starkt och vitalt inslag av kulturell aktivitet.

Ett kulturhus med många och växlande verksamheter och olika öppet-hållandetider liksom en teater har därför ingått som ett väsentligt element i planeringen av city och Sergels Torg. Om staden skulle medverka till att riksdagen stannade vid Sergels Torg skulle denna stora tanke överges och definitivt spolieras för kommande generationer.

Om riksdagen ansåg läget vid Sergels Torg fördelaktigt som provisorium under erforderlig tid av 8—10 år, skulle riksdagen givetvis välja detta med hänsyn till sina egna intressen och skulle i så fall betala hyra för dessa lokaler istället för en hyra i kvarteret Garnisonen. Statsmakternas medverkan skulle då bestå i att staden finge erforderliga lån för just den investering som sammanhängde med de byggnader och anläggningar som erfordrades för riksdagens del, så att staden inte behövde inkräkta på andra nödvändiga investeringar. Men kostnaderna skulle ju vara en stadens angelägenhet.

Denna möjlighet att kombinera riksdagens och stadens intressen borde emellertid under inga förhållanden leda därtill, att staden offrade sitt fundamentala intresse att genomföra sin kulturpolitiska målsättning och den planerade gestaltningen av city.

Med hänsyn till frågans stora betydelse har vi från den socialdemokratiska gruppens sida ansett oss icke kunna underlåta att redan på detta stadium deklarerera denna ståndpunkt samt föra den till protokollet.

Stockholm den 27 mars 1968

*På den socialdemokratiska
stadsfullmäktigegruppens vägnar:*

HJ. MEHR

SÄRSKILT YTTRANDE

av herr *Wärnberg*, som anfört:

Enligt min uppfattning kan inte lösningen av Riksdagens provisoriska lokaler och lösningen av de permanenta riksdagslokalerna ses som två separata frågor, utan dessa har samband med varandra. Om Riksdagen skulle besluta förlägga provisoriet till den föreslagna platsen vid Sergels Torg, till vilket förslag jag anslutit mig, anser jag att även frågan om en permanent förläggning till denna plats bör övervägas och därför utredas jämsides med att arkitekttävling anordnas för övriga 3 alternativ.

Motiveringen för detta ställningstagande är i huvudsak följande: Vid valet av provisorium har mot varandra fått vägas Sergels Torgs-alternativets centrala läge och alternativet Garnisonens mera ostörda läge och billigare årskostnad. Då det ansetts att de yttre störningarna vid Sergels Torg ej är av värre art än man kan bortse från dem, kvarstår som avgörande minuspost en beräknad högre årshyra av storleksordningen 2—3 miljoner kronor. Om Riksdagen genom att kvarstanna i de provisoriska lokalerna kan avstå från att bygga nytt Riksdagshus skulle troligen denna kostnadsfördyring elimineras. Visserligen skulle flera lokaler få tas i anspråk utöver de som Stockholms stad anvisat och en del kostnader tillkommer vid viss omändring till permanenta lokaler, men det förefaller som om provisoriet skulle vara så väl genomtänkt att dessa omändringar kunde bli relativt obetydliga.

Mot dessa kostnader står utgiftsminskningar genom att de i gott skick varande husen norr om Gustaf Adolfs Torg kan sparas eller att Riksdagshuset och Riksbankshuset i andra alternativen också kan sparas.

I det senare fallet skulle även Riksbanken kunna kvarvara i sina nuvarande lokaler, som Riksbanksfullmäktige i avgivet yttrande synes intresserade av, och erhålla tillskottsutrymmen i nuvarande Riksdagshuset. Omändringsarbetena härför är ej särskilt kostsamma och torde inte innebära att några omfattande grundförstärkningsarbeten behöver utföras. Övriga delar av Riksdagshuset kan, utan större omändringsarbeten, användas till konferenslokaler och arbetsrum för statsförvaltningens behov.

Vid ett sådant läge skulle stora besparingar uppstå genom att nytt Riksbankshus ej behöver byggas och att den av staten ägda tomten vid Brunkebergstorg i anslutning till det tilltänkta riksdagsprovisoriet kunde disponeras för Riksdagens behov. Skulle resultatet av en utredning bli att Riksbanken under alla omständigheter bör bygga vid Brunkebergstorg kan detta samordnas med Riksdagens bygge varvid betydande fördelar kan uppnås liksom att även Riksbankens nuvarande hus, som är i relativt gott skick, som helhet kan användas till arbetslokaler åt statsförvaltningen.

Man får heller inte bortse från det förhållandet att rivning av de nuvarande Riksbyggnaderna eller de bättre husen norr om Gustaf Adolfs Torg f.n. innebär en icke oväsentlig kapitalförstörelse liksom att det är känslomässigt ömtåligt att riva nuvarande Riksdagshuset.

Det har ansetts att det kommande Riksdagshuset bl. a. av historiska och traditionella skäl bör ligga i närheten av dess nuvarande plats. Dessa skäl får mindre tyngd för varje år som Riksdagen är placerad i de provisoriska lokalerna vid Sergels Torg. Efter en tioårsperiod, till vilken tid provisorietiden beräknas uppgå, torde Riksdagen vara väl etablerad vid Sergels Torg, och genom regeringsbyggnadernas planerade förskjutning norr ut fått ytterligare fäste där.

Stockholms stad har icke varit i tillfälle avge officiellt yttrande över de här framlagda förslagen. Kontakter under hand har givit vid handen att någon entydig inställning inte finnes, varför en ev. utredning även bör infordra ett officiellt ställningstagande från staden.

Om Riksdagen skulle besluta förlägga de provisoriska lokalerna till kv. Garnisonen förfaller helt de framförda förslagen i detta särskilda yttrande.

SÄRSKILT YTTRANDE

av fru *Kristensson* och herr *Sterne*, som anfört:

Traditionen talar för att riksdagen även i framtiden bör förläggas till Helgeandsholmen. Enligt vår mening är dock alternativ 1, d. v. s. ombyggnadsalternativet, det mest intressanta. Ett sådant alternativ förutsätter dock en nybyggnad på riksbankens tomt.

En arkitekttävling kan emellertid ge intressanta lösningar, som i dagens läge inte kan förutses. Vi biträder därför förslaget att denna må omfatta såväl Helgeandsholmen som Nedre Norrmalms-alternativet.

Genom den begränsning som ligger i yttrandet från Stockholms stadskollegium, nämligen att endast alternativ 3 a är acceptabelt från stadens synpunkt, har onekligen alternativet Nedre Norrmalm fått minskad aktualitet. En arkitekttävling i en så viktig fråga som riksdagens byggnadsfråga bör såväl principiellt som med hänsyn till stadsbildsmässiga förhållanden ge utrymme för flera inte alltför snävt begränsade lösningar. Det slutliga ställningstagandet från stadens sida får emellertid bli utslagsgivande för den omfattning en kommande arkitekttävling bör få såvitt avser Nedre Norrmalms-alternativet.

Till Riksdagen

Med anledning av föreliggande förslag om en arkitekttävling rörande placering och utformning av enkammarriksdagens byggnad tillåter sig Akademien för de fria konsterna att, innan Riksdagen fattar beslut i frågan, härom framföra följande synpunkter:

Redan då förslaget om uppförande av ett Riksdagens hus på Helgeandsholmen framlades, mötte det stark kritik på grund framför allt av den stora och monumentala byggnadens förödande inverkan på stadsbilden. Denna kritik har visat sig i hög grad befogad. Med sin mäktiga volym är byggnaden för tyngande och stor för holmen. Den stänger av det fria luftrummet mellan Mälaren och Saltsjön, den förvandlar Norrström till två djupt liggande i stadsbilden bortskymda vattenrännor och förstör därmed två av de största skönhetsvärden som Stockholms stadsbild av naturen förlänats. Den rubbar balansen i stadsbilden Gustav Adolfs torg—Norrbro—Slottet till skada såväl för slottet som för Riksdagens eget hus.

Ett stort antal försök har gjorts att genom mer eller mindre genomgripande åtgärder avhjälpa dessa missförhållanden under bibehållande av riksdagshuset på platsen. De har dock alla visat, att därmed visserligen smärre förbättringar kunnat uppnås, men att byggnadens alltför stora volym i själva verket omöjliggör ett tillfredsställande resultat. Att man inte därvid vågade tänka sig en radikal lösning genom att förlägga Riksdagens hus till annan plats, berodde väl närmast på, att byggnaden trots sina brister likväl i sina huvuddrag motsvarade Riksdagens dåvarande organisation.

Nu är förhållandet i och med beslutet om enkammarriksdag ett helt annat. Det nuvarande riksdagshuset kan endast genom en i det inre fullständig, mycket dyrbar ombyggnad jämte större eller mindre tillbyggnader någorlunda motsvara de ofantligt utökade krav på utrymmen, som enkammarriksdagens program nu uppställer, utan att likväl erbjuda en fullgod lösning.

Som ett andra alternativ har Byggnadsstyrelsen i sin utredning upptagit en nybyggnad på Helgeandsholmen. Men även om man med moderna material och metoder kan vid en nybyggnad uppnå smäckrare dimensioner på byggnadsstomme och rumsbildande element, är likväl det nya programets krav på totala golvytor så mycket större än det nuvarande riksdagshusets (nära dubbelt större), att en nybyggnad måste få minst motsvarande volym. Detta särskilt som de begärda utrymmena i stor utsträckning består av mindre arbetsrum, vilka alla kräver direkt dagsbelysning. Den av Byggnadsstyrelsen verkställda utredningen ger också tillräckligt belägg för, att en nybyggnad på Helgeandsholmen enligt programmet antingen i huvudsak får samma för stadsbilden olyckliga verkan som det nuvarande riksdagshuset eller också måste ges en utformning, som ur arkitektonisk synpunkt med hänsyn till riksdagshusets krav på ändamålsenlig planläggning och monumentalitet är orimlig. Detta alternativ synes därför till sina konsekvenser särskilt olyckligt.

Det vore enligt akademiens mening gentemot framtiden oförsvarligt att nu upprepa det ödesdigra misstag, som skedde då Riksdagens hus förlades till Helgeandsholmen och att inte begagna detta sannolikt aldrig återkommande tillfälle att ge åt Riksdagen möjligheter till ur alla synpunkter fullgoda lokaler och åt riksdagshuset en ur estetisk synpunkt fullvärdig placering. Det synes därför meningslöst och för de tävlande vilseledande, att anordna en arkitekttävling, som i sina förutsättningar medtager även alternativet 2, d. v. s. nybyggnad på Helgeandsholmen. Alternativet 1, d. v. s. ombyggnad av det nuvarande riksdagshuset, synes å andra sidan genom sin komplicerade beskaffenhet icke lämpat för en allmän tävling. Dessa alternativ bör sålunda utgå ur tävlingsprogrammet.

I stället bör tävlingen koncentreras på alternativet 3, d. v. s. en förläggning på nedre Norrmalm. Tävlingen får därmed också en form, som gör det möjligt att jämföra och rättvist bedöma de olika förslagen. De tävlande bör då givas frihet att utforma sina förslag inom området söder och norr om Jakobs-gatan och därvid taga i anspråk de kvarter och kvartersdelar, som kan visa sig erforderliga och önskvärda för att här skapa ett ändamålsenligt, vackert och värdigt »Riksdagens hus», vårt lands viktigaste representativa byggnadsverk, i en härför harmoniskt utformad stadsmiljö, i vilken även hänsyn bör tagas till områdets presumtiva byggnader för departement och ämbetsverk.

Stockholm den 14 maj 1968.

För Kungl. Akademien för de fria konsterna enligt beslut
vid extra sammankomst den 13 maj 1968

Algot Törneman
akademisekreterare

Till Riksdagens Bankoutskott

I sin på uppdrag av riksdagens förvaltningskontor verkställda utredning »Riksdagens hus» har Kungl. byggnadsstyrelsen bl. a. av ekonomiska skäl valt att av tre presenterade huvudalternativ rekommendera förslaget till nybyggnad av riksdagshuset på Helgeandsholmen. Samtidigt som byggnadsstyrelsen stannat för denna rekommendation framgår emellertid av utredningsresultatet, att det alternativ, som innebär placering av ett nytt riksdagshus på nedre Norrmalm, såväl funktionellt som ur stadsbildssynpunkt befunnits vara vida överlägset varje annan diskuterad lösning. I anslutning härtill och med hänsyn till att även stadskollegiet i Stockholm den 27 mars uttalat sig för att frågan om en förläggning av riksdagshuset till Nedre Norrmalm bör utredas vill skönhetsrådet till Bankoutskottet framföra följande synpunkter.

Rådet vill i likhet med utredningen först beröra de byggnadshistoriska faktorer, som påverkat den norra slottstraktens nuvarande utformning. Ursprunget till dagens stadsbild är 1640-talets norrmalmsreglering, då Gustav Adolfs torg — kallat Norrmalmstorg — tog form. Nästa steg i utvecklingen utgjorde Jean de la Vallées och Nicodemus Tessin d. ä.: s påbörjade ombyggnad av det gamla slottet. I samband därmed uppkom tanken på en central broförbindelse mellan slottet och torget på Norrmalm. Förutsättningarna för att kunna fullfölja denna tankegång skapades dock först med Nicodemus Tessin d. y.: s nya slott. Tessin drog med sin 1713 presenterade generalplan för norra slottstrakten ut de stadsbildsmässiga konsekvenserna av de redan tidigare formulerade tankegångarna. Inte ur pietetssynpunkt men av rent miljömässiga skäl är det i dagens situation viktigt att studera det Tessinska förslaget: dels därför att arkitekten genom en låg bebyggelse på Helgeandsholmen understrukt betydelsen av slottets dominans, dels därför att han genom sitt kyrkoprojekt vid torgets nordsida velat tillfredsställa behovet av en estetisk och kanske symbolisk motpol till kungaboningen.

Det senare 1700-talets stora arkitekter Carl Fredrik Adelcrantz och Erik Palmstedt blev de som efter återupptäckten av det aldrig genomförda Tes-

sinska projektet fick föra ut dess tankegång i verkligheten. Det finns ingen anledning att här detaljgranska vad som planerades och utfördes, men det är viktigt att slå fast, att respekten för slottet som stadspartiets dominant tog sig uttryck i ett konsekvent fasthållande vid tanken på låg bebyggelse på Helgeandsholmen. Även planen på en fondbyggnad vid torget bibehöll sin aktualitet — det ofta upprepade påståendet, att Gustav III planerade en paradgata i Norrbros förlängning ut mot Haga, saknar verklighetsunderlag.

Bland de många planerna för Helgeandsholmens omdaning och utnyttjande dominerar fram till 1870-talet de projekt, som stadsbildsmässigt tar hänsyn till läget invid slottet. Bl. a. lanserades idén att förvandla holmen till en park. Oskar I tillsatte 1858 en kommitté för ändamålet, som dock inte ledde till något resultat. Riksdagshusplanerna diskuterades för första gången på allvar under 1880-talet och mot decenniets slut var tiden mogen för den tävlan om riksbygge på Helgeandsholmen, som slutligen ledde fram till 1895 års riksdagsbeslut att antaga Aron Johanssons förslagsritning. Reaktionen i Stockholm på detta beslut blev mycket negativ: till ingen nytta lät man Ferdinand Boberg utföra ett motförslag omfattande enbart ett riksbankshus, där man dels undvikit de planerade stora utfyllnaderna i Mälaren, dels eftersträvat en betydligt mindre byggnadsvolym. Mot beslutet att förlägga riksbyggena till Helgeandsholmen opponerade sig landets då mest kända arkitekter och konstnärer. Opinionsen har också ständigt framhållit, att placeringen av det alltför stora byggnadskomplexet på holmen varit förödande för slottet och Stockholms centrala stadsbild.

Genom den nu framlagda utredningen öppnar sig möjligheten att ompröva utformningen av Helgeandsholmens och Gustav Adolfs torgs bebyggelse. Skönhetsrådet, som i enlighet med sin uppgift enbart haft anledning att granska utredningen ur stadsbildens synpunkt, har funnit att resultatet entydigt pekar mot att alternativ III: Nedre Norrmalm, främst prövas. I vad avser alternativ I: ombyggnad av nuvarande riksdagshus, vill rådet understryka den även av utredningen framförda uppfattningen, att den existerande bebyggelsen inte fyller de krav, som man har rätt att ställa på dess relation till stadsbilden. Ett bibehållande av riksdagshuset förutsätter enligt utredningen ett väsentligt tillskott av byggnadsvolym. Att som utredningen antyder en ombyggnad eventuellt på ett positivt sätt skulle kunna påverka stadsbilden finner skönhetsrådet orimligt. Rådet anser därför att tanken på en ombyggnad av det nuvarande riksdagshuset av stadsbildsmässiga skäl inte kan accepteras.

I presentationen av alternativ II: nybyggnad på Helgeandsholmen, framhåller utredningen klart de svårigheter, som måste övervinnas vid en sammanjämkning av uppställda funktionskrav och önskemål rörande stadsbilden. Det påpekas således »att betydande risker tas beträffande det stadsmiljömässiga resultatet» om man på bästa möjliga sätt skall tillgodose de

funktionella kraven. Skönhetsrådet vill med skärpa understryka sin uppfattning att ett nybygge på Helgeandsholmen torde utgöra det ur miljösynpunkt mest riskabla alternativet. Det framgår klart av modellstudierna, att ett tillfredsställande av funktionskraven ofrånkomligt leder till en bebyggelse, som genom sin massa och utbredning komme att inverka störande på de stadsbildsmässiga huvudmotiv man främst vill bevara: samspelet mellan slottet och Gustav Adolfs torg samt en i möjligaste mån öppen kontakt mellan Mälaren och Saltsjön.

I stället vill rådet uttala sitt bestämda förord för en lösning enligt alternativ III: nybyggnad på Nedre Norrmalm. I utredningen har pekats på behovet av god kommunikation mellan riksdag och departement. Samtidigt har man påvisat den utveckling, enligt vilken statsdepartementen i framtiden sannolikt kommer att överflyttas till södra Klara. Det är inte skönhetsrådets uppgift att analysera de kommunikationstekniska fördelar, som skulle kunna vinnas genom att riksdagshus och departement bleve grannar på Nedre Norrmalm. Men rådet vill understryka det i utredningen gjorda påpekandet, att den uppkomna situationen erbjuder ett unikt tillfälle att på ett arkitektoniskt enhetligt sätt gestalta ett utomordentligt väsentligt stadsparti.

Skönhetsrådet avstår från att taga ställning till de i alternativ III presenterade underalternativen. Rådet anser dock, att det vore synnerligen olyckligt, om en kommande bearbetning av frågan om riksdagshus vid Gustav Adolfs torg skulle begränsas till att gälla endast underalternativ III a. En fortsatt utredning måste enligt rådets mening göras förutsättningslös och ta upp till diskussion samtliga i alternativ III presenterade underalternativ.

Riksdagshusfrågans lösning spelar en avgörande roll för Stockholms känsligaste och viktigaste stadsbild. När omständigheterna nu synes medge en total och förutsättningslös omprövning av problemet, är det rådets livliga förhoppning, att berörda parter utan hänsynstagande till ekonomiska överväganden och tidigare utarbetade stadsplaneförslag skall medverka till att finna den bästa lösningen.

Stockholm den 29 april 1968

Rådet till skydd för Stockholms skönhet

G. Selling

Stig Fogelmarck

Till Riksdagens bankoutskott

Frågan om den definitiva utformningen av ett nytt riksdagshus, som är den mest betydelsefulla arkitektur- och stadsbyggnadsuppgiften i Stockholm inom överskådlig tid, har med stor uppmärksamhet följts av hela den svenska arkitektkåren.

Vid en av Svenska Arkitektföreningen den 23.4.1968 anordnad debatt om riksdagshusfrågan på grundval av byggnadsstyrelsens utredning Riksdagens Hus framgick som en helt dominerande uppfattning att en förläggning av ett nytt riksdagshus vid Gustav Adolfs torg på Nedre Norrmalm måste innebära den ur de flesta synpunkter bästa lösningen på denna byggnadsfråga. Ett riksdagshus på Nedre Norrmalm blir funktionellt sett klart överlägset övriga alternativ och får därtill bästa möjliga kommunikationer med de planerade statliga förvaltningsbyggnaderna i angränsande kvarter. Samtidigt erbjuder denna placering förutsättningar för skapandet av en modern monumentalbyggnad av hög arkitektonisk dignitet med en naturlig inpassning i stadslandskapet. Förutsättes därtill ett framtida friläggande av Helgeandsholmen eller en ny bebyggelse därpå med mindre byggnadsvolymer än de nuvarande riksbbyggnaderna erbjudes här en enastående och aldrig återkommande möjlighet att ge detta ur stadsbildsynpunkt centrala parti i huvudstaden en tillfredsställande utformning i den anda som uttalas redan i Tessins stora plan för Slottets omgivning.

Svenska Arkitektföreningens styrelse vill därför starkt förorda att ett nytt riksdagshus förlägges till Nedre Norrmalm.

Utredningen upptager för en nybyggnad på Nedre Norrmalm tre underalternativ, det första innebärande en förläggning endast söder om Jakobs-gatan, de två senare med en utsträckning även norr om Jakobsgatan. Även om de två senare underalternativen erbjuder större problem ur genomförandesynpunkt, synes de dock vara arkitektoniskt tyngst vägande. Styrelsen vill därför framhålla det önskvärda i att den fortsatta behandlingen av alternativet Nedre Norrmalm, vare sig den sker i utrednings- eller tävlingsform, göres helt förutsättningslös och således icke utesluter de alternativ, som innebär utsträckning av en nybyggnad även norr om Jakobsgatan.

Det av byggnadsstyrelsen rekommenderade alternativet nybyggnad på Helgeandsholmen synes innebära ett ur stadsbildssynpunkt mycket osäkert resultat. Då en nybyggnad kommer att få en volym, som är minst så stor som de nuvarande riksbyggnaderna, torde möjligheterna att i dag lösa detta svårbemästrade problem icke vara större än tidigare med mindre än att holmens strandlinje flyttas ett avsevärt stycke västerut. Utredningens principskisser bestyrker dessa svårigheter. Arkitektföreningens styrelse vill därför också uttala som sin åsikt, att en nybyggnad på Helgeandsholmen icke bör övervägas, om icke en fortsatt fördjupad utredning av detta alternativ på ett mer övertygande sätt kan visa, att ett tillfredsställande resultat ur stadsbildssynpunkt kan erhållas.

För Svenska Arkitektföreningen

Erik Thelaus

Ordförande

Allan Westerman

Sekreterare